

**MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 95.**

Szűcs Balázs

A jelentések nyomában

Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásaiban

© Szűcs Balázs, Budapest, 2004.

Szerkesztette: Horváth Réka

Szaklektor: Dr. Biczó Gábor

Sorozatszerkesztő: A. Gergely András

ISSN 1416-8391
ISBN 963 9218 90 1

**MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 2004.**

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmány megjelenését az ELTE BTK Szimbiózis Alapítványa, Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéke, valamint az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítségével tette lehetővé. Kiadásához az OTKA T 035241 számú kutatási keret biztosított anyagi háttérrel.

Kiadni, másolni csak a szerzők engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: hermeneutika, hermeneutikai helyzet, interpretáció lezáratlansága, jelentés, párbeszédes megértés, szerző, szöveg, távolsághoz tartozás.

Tartalom

Előszó
Bevezetés
1. Hermeneutikai mozzanatok Geertz antropológiájában
2. Hermeneutikai helyzetmeghatározás
3. Hermeneutikai eljárás
4. Párbeszéd és megértés
Összegzés és befejezés
Jegyzetek
Bibliográfia
Felhasznált irodalom
Utószó
Irodalom
Clifford Geertz válogatott bibliográfiája
Absztrakt
MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek

Előszó

A dolgozat a *jelentések* nyomába szegődik, s teszi mindezt Clifford Geertz kései, teoretikus szövegeinek követésével, figyelembe véve régebbi teoretikus és módszertani szövegeket is. A dolgozat főcíme utal Geertz klasszikus meghatározására, miszerint a kultúra elemzését „a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak” tartja (2001b: 196). A címben szereplő „jelentések” szó többes száma egyértelműen utal a jelentések sokféleségére, pluralitására, míg a „nyomában” kifejezés pedig a lezáratlanságot, mint hermeneutikai elvet hangsúlyozza. Az alcím és így a témaválasztás indoklásaként elsősorban a koncentrált és pontosan körülhatárolt kérdésfelvetés jelölhető meg. A dolgozatban a „teoretikus” írásokon pedig a nem terepmunkán, de nem is Geertz saját pályafutására való reflexióként született szövegeket (mint az *After the Fact*, 1995) értem. Az elemzett „kései” Geertz-írások 2000-ben jelentek meg összegyűjtve (hivatkozva az első paperback kiadásra, Geertz 2001a) *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics* (Elérhető fény. Antropológiai reflexiók filozófiai témákon) címmel. A kötet Geertz válogatott írásait tartalmazza, egy 1968-as tanulmányt leszámítva 1983 és 1999 közt született írásokat.

A „posztmodernnek” nevezett szemlélet (James Clifford 1999a és 1999b) inkább az irodalom-elméletet vontá be az antropológia tanulmányozásába, ahogyan maga Geertz is publikált egy kötetet 1988-ban az antropológusról mint szerzőről (*Works and Lives. The Anthropologist as Author*, 1988). Jelen elemzés a Geertz által is jelzett filozófiát tekinti annak a diszciplínának - s ezek közül is kiemelkedő jelentősége van a filozófiai hermeneutikának -, mely a geertzi antropológiában releváns szerepet tölt be. A dolgozat megkísérli bemutatni, hogy Geertz szövegei hermeneutikai mozzanatokot tartalmaznak. Ennek megvalósításához fontos lesz tisztázni a hermeneutika alapvető elveit, s Geertz írásaiban ezeket, illetve ezek némelyikét megvizsgálni. Ezután kerülhet sor Geertz antropológiájában megnyilvánuló hermeneutikai szempontok elemzésére. A filozófiai hermeneutika eredményeinek tudatos alkalmazása Geertz ezen kései, teoretikus szövegei által pregnánsan bemutatathatóak. A dolgozat célkitűzése Clifford Geertz eddig nem vizsgált meglátásainak ismertetése és szövegei távlatainak (az *Available Light* segítségével történő) megismerése.

Bevezetés

Geertz írásaiban reflektál a „hermeneutikus” időkre, azaz a megértés szerepére az antropológiában, s más diszciplínákban. Ezen túlmenően szövegeit is a megértés (mint a hermeneutika célkitűzése), a „félreértések” leküzdése szándékával szervezi. Ezen szervezőelv megmutatása a dolgozat célja.

A hazai szakirodalomban Geertz mint az „interpretatív antropológia”,¹ vagy mint a szimbolikus antropológia képviselője, teoretikusa és vezéralakja ismert.² Nemzetközileg is leginkább hivatkozott kötete az 1973-as *The Interpretation of Cultures*, még a 2001-es *Available Light* hátoldalán is ennek szerzőjeként mutatják be. Geertz alapvető hatást gyakorolt mind az antropológia önreflexiójára, mind más tudományágakra.³

Geertz bevallottan elsősorban antropológusnak, s antropológiai írónak tartja magát, s nem rendszeralkotónak, ahogyan ezt az elemzett mű előszavában (2001a: x) le is írja önmaga és a filozófia viszonyát tisztázandó. Geertzre számos tanulmányban hivatkoznak, vitáznak vele, a szövegei mögött meghúzódó elméleti koncepcióról azonban ezidáig kevés elemzés készült. Ahogyan Geertz szövegei esetében is szelektálni kellett, azaz az életműnek csupán töredékét lehetséges vizsgálni, úgy a hivatkozások (az idézetekről nem is szólva) köre is erősen korlátozott. A „posztmodern”, a tudományfilozófia, de akár a filozófiai hermeneutika hatalmas szakirodalmának tárgyalása is csupán a téma kifejtése szempontjából fontosabb összefüggések említése szintjén lehetséges. A dolgozat kereteit szétfeszítené Geertz egész életművének még pusztá áttekintése is, az elemzésről nem is szólva, ezért is tűnik indokoltnak a vizsgált szövegek számának erős redukciója. Következésképpen az elemzendő szövegek Geertz eredeti, angolul megjelent írásai, az *Available Light* kötetből.⁵

Geertz írásait alapvetően három szempont szerint lehet elkülöníteni (természetesen másféle felosztások is lehetségesek).⁴

a) Terepmunkán alapuló antropológiai szövegek (*Agricultural Involution*, 1963 a mezőgazdaságról, a *The Religion of Java*, 1960 és az *Islam Observed*, 1968 az iszlámról szóló könyvek) egyezőval azon szövegek, melyek a Jáván (1952-54 és 1986), Balin (1957-58), illetve Marokkóban (1964, 1965-66, 1968-69, 1972, illetve 1985-86-ban) végzett antropológiai terepmunkák eredményein alapulnak.

b) „Reflexív” munkák (*Works and Lives*, 1988, az antropológiáról, illetve az *After the Fact*, 1995 saját magáról), melyek mintegy átmenetet képeznek a „terepmunkán alapuló” és a „teoretikus” írások között, de mindenképpen az antropológia áll az írások középpontjában.

c) „Teoretikus” szövegek (*The Interpretation of Cultures*, 1973, *Local Knowledge*, 1983, *Available Light*, 2000), melyekben ugyanakkor mind terepmunkán alapuló (Mély játék. Geertz 2001b: 144-193), mind „reflexív” szövegek (*Thinking as a Moral Act*. Geertz 2001a: 21-41) lehetnek, mégis határozottan ezen utóbbiaktól elkülöníthető esszékről van szó. Az elemzésre kerülő kései szövegek túlnyomó része nem az antropológia, hanem más diszciplínák (pszichológia, történelem) kimagasló alakjait (Bruner, Clifford, James, Kuhn), illetőleg filozófiai kérdéseket vizsgálnak, ez is indokolhatja közelebbi tanulmányozásukat a hermeneutika motívumainak figyelembevételével. Ezen Geertz-írások mögött ugyanúgy a megértés hermeneutikai gyakorlata húzódik meg, mint az „empirikus” munkák esetében.

A dolgozat módszertana követi azt az elemzést, melyet Schwendtner Tibor (Schwendtner, 2000) végzett. Írása, Thomas Kuhn szövegeinek implicit hermeneutikai vonatkozásait vizsgálja, figyelembe véve hogy Kuhn maga nem hivatkozott a hermeneutikára, írásai mögött mégis kimutathatóan hermeneutikai előfeltevések húzódnak meg. Schwendtner a kuhni szöveget a heideggeri „belevettség”, „előrefutás” és a végesség kategóriái alapján rekonstruálja. (Schwendtner 2000: 140). Írása fontos példája egy szerző hermeneutikai pozíciójának vizsgálata tárgyában.

A dolgozat a filozófiai hermeneutika meghatározásában Jean Grondin definícióját követi, miszerint „Szűkebb és szokásos értelmében ez a kifejezés Hans-Georg Gadamer, s alkalmasint Paul Ricoeur filozófiai pozícióját jelöli” (Grondin 2002: 19).

A dolgozat szakirodalmi háttérének tekinthetők továbbá Apel (1990), Vattimo (1992), Rorty (2000) és Grondin (2002), melyekben a hermeneutikai filozófia és az analitikus filozófia esetleges közelítését kísérlik meg. Ennek jelentősége érthetővé válik Geertznek az *Available Light* kötethez írott előszavát elolvasva, ahol is bemutatja a filozófiáról, s közelebbről a késői Wittgensteinről alkotott felfogását (2001a: XI).

Geertz ugyanis, s ez a szövegeit olvasó számára egyértelmű, szintetizáló gondolkodó. Számos irányzattól, diszciplínától kölcsönöz fogalmakat, szempontokat és eszközöket. A különböző felfogásokat közelítő, „párbeszédes” elgondolás magánál Geertznél kerül a megértés középpontjába, ezt a dolgozat külön fejezetben elemzi. Geertz szövegei hermeneutikai gyakorlatot mutatnak, s ez a hermeneutika azt igazolja, amit Geertz a kutatásai során, s az azokról készült szövegeiben is hangsúlyozott: a megértés és az értelmezés az antropológia legmélyebb kérdéseként mutatkozik meg. A megértésre késztettség ezen geertzi felfogása egyfajta látásmód, vízió, mely messze túlmutat az antropológián mint diszciplínán.

A dolgozat célkitűzése a geertzi szövegek immanens hermeneutikai mozzanatainak megvilágításán túl ennek a feltételezett látásmódnak egy mélyebb megértése, ezen túlmenően pedig a geertzi hermeneutika pontos meghatározása, mivel a „minden úgylis csak interpretáció” felfogás önmagában még nem bír magyarázó erővel.

1. Hermeneutikai mozzanatok Geertz antropológiájában

Első lépésként tisztázni kell Geertz antropológiai koncepciója és a hermeneutika általános összefüggéseit, a korai „elméleti” és módszertani szövegek (Geertz 1988b, 2001b) figyelembevételével, mintegy előkészítendő a kései teoretikus szövegek hermeneutikájának vizsgálatát. Ezen általános bemutatás nem vállalkozhat sem a hermeneutika történetének, sem irányzatainak teljes ismertetésére, mindössze rávilágíthat a közös kérdésekre, Geertz antropológiájában, a hermeneutikában és az interpretációelméletben. Megkerülhetetlen, hogy a geertzi antropológiát ért legfőbb kritika, azaz a „homogén” jelentés-tételezés kérdését is áttekintsük.

A hermeneutikában az interpretáció egyszerre módszertani és elméleti kérdésként jelenik meg. A hermeneutikával, illetve az interpretációval összefüggő kérdések és problémák nem idegenek az antropológiától, kiváltképp Geertz felfogásától, miszerint az antropológia „értelmező” tudomány (még hozzá a kutatott közösség értelmezéseire reflektáló értelmező tudomány), melyet elhatárol a törvénykereső tudományoktól (2001b: 196). A másik geertzi *locus classicus*, miszerint a kultúra „szövegek együttese”(2001b: 193), a hermeneutika legősibb kérdéséig, a szövegek értelmezésének problémáig vezet.^{1*}

A hermeneutika alapkérdéseivel (a nyelviséggel, a történetiséggel, és az „idegenség” áthidalásának problémáival) szembesítik Geertz szövegei az olvasót. A hermeneutika első megközelítésben tehát a geertzi gondolatvilág teljességét áthatja. Az „interpretatív antropológia” (*Interpretive Anthropology*) az interpretált lét, a jelentésteli kultúrák antropológiai értelmezésével foglalkozik.

1.1 „Interpretatív lét”

Az interpretáció meghatározó a geertzi antropológia szemléletmódjában. Meghatározó, még hozzá kétféleképpen. Interpretálásra kényszerül az antropológus, aki egy számára „idegen életvilágban”² kíván megértést elérni. Az interpretáció azonban egy szinttel „korábbi”, hiszen maguk a kutatott közösség tagjai is interpretációra kényszerülnek mindennapi életük során (2001a: 16), s ez nem mellékes körülmény Geertz felfogásában. Ezt a helyzetet jeleníti meg a *Sűrű leírás* című tanulmányában: „Jóllehet az egész vállalkozás tényszerű alapjaiig - sziklaágyát is beleértve (ha van egyáltalán ilyen alap) - mindenütt magyarázunk: s ami még rosszabb, magyarázatokat magyarázunk” (Geertz 2001b: 201).

A lét interpretatív természete és univerzális karaktere, nem Geertz sajátos felfogása, számos más gondolkodó elemi erővel fogalmazta meg ezt a léthelyzetet.³ Victor Turner a következőket írta arról, hogy a zambiai ndembuk hogyan vélekednek saját rítusaikról: „meglehetősen megbízható értelmezéseit kaphattuk meg az azokban használt szimbólumoknak. ‘Megbízhatón’ természetesen azt értem, hogy az értelmezések a maguk egészében kölcsönös összhangban álltak egymással. Voltaképpen ezek a ndembu kultúra standardizált hermeneutikájának tekinthetőek, nem pedig egyes személyek szabad asszociációinak vagy külön nézeteinek” (Turner 2002: 25-26).

* Jegyzetek a szöveg végén (a szerk.)

Geertz felfogásában alapvető szerepe van az antropológiai megértésben a vizsgált kultúra „saját” önmegértésére irányuló értelmező erőfeszítésnek. Geertz a *Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalról* című írásában állapítja meg: „A kakasviadal, ha tetszik, értelmező funkciót tölt be: mert a kakasviadal a bali emberek olvasata bali tapasztalatokról, egy történet, melyet önmaguknak mondanak önmagukról” (Geertz 2001b: 187). Látni kell, hogy annak feltételezése, miszerint az emberek univerzális igénye, hogy „értelmes”, azaz jelentéssel bíró világban (és kultúrában) éljenek (2001b:13), nem választható el Geertz alapvetően hermeneutikainak tekinthető szemléletmódjától.

A „benszülettek” értelmezéseit hangsúlyozza a jávai árnyjáték, a *wayang* jellemzésekor: „a *wayangban* megjelenő jávai elképzeléseknek nem a képek, a példabeszédek vagy a morális párhuzamok jelentik a legfőbb kifejezőeszközöket, általában az előadás egészét úgy fogják fel, mint ami egyszerre tényszerű és morális formában jeleníti meg az egyén szubjektív tapasztalatát” (2001b: 20). Már korai írásaitól jelen van a megértő szociológiára hivatkozva az a szemlélet, miszerint „az emberi élet legfőbb céljaként és elsődleges feltételeként az élet értelmének megtalálását jelölhetjük meg” (2001b: 170). Szintén Max Weberre hivatkozik Geertz, mikor azt írja, hogy „az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat” (2001b: 19), s ezt a hivatkozást⁴ „idézi” saját magától egy 1999-ben tartott előadásában is (2001a: 17).⁵

1.2. Geertz kultúrafelfogása és „jelentés” problémái

Geertz kultúrakoncepciója a „jelentés” (2001b: 202) fogalmára épül. Ennek a kultúrakoncepciónak jelen elemzés során mindössze hermeneutikai vonatkozásait lehetséges megvilágítani. A kultúra Geertz korai szövegeiben „jelentést hordozó szimbólumok szervezett rendszere” (1988b: 69), „megjelenített dokumentum” (2001b: 202), illetve „Egy nép kultúrája önmaga rendezte szövegek együttese” (i.m. 193), vagy „társadalmilag teremtettt jelentésstruktúrák összessége” (i.m. 205), a klasszikus definíció szerint pedig a kultúra: „a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit jelöli, a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók azon rendszerét, amelynek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják és fejlesztik az élettel kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket” (i.m.: 74). A meghatározás hangsúlyt helyez a kultúra történetileg közvetített voltára, mely belátás a filozófiai hermeneutikában is kiemelt szerephez jut, így Gadamer-nél a *hagyomány* fogalmában jelenik meg (Gadamer 1984: 201).

A geertzi álláspont és kultúrakoncepció jelentős hatást gyakorolt az antropológián belül és a diszciplína keretein kívül egyaránt.⁶ Számos kritika is érte azonban, s ezek leginkább a jelentés „homogénként” tételezését kifogásolták.⁷ A kritikák, bár esetenként (Lévi 2000: 137) fontos meglátásokat tartalmazhatnak, eltúlozzák Geertz jelentésfelfogásának „homogenizálónak” tartott aspektusát. Az interpretáció ezen aspektusával összefüggésben jegyzi meg Paul de Man: „Szemben azzal, ami a fizikai tudományokban történik, egy intencionális tett vagy egy intencionális tárgy értelmezése mindig magában rejti az intenció *megértését*. Hasonlóan a tudományos törvényekhez, az interpretáció egyfajta általánosítás, amely egy állítás elfogadhatóságát szélesebb körre terjeszti ki” (Man 2002: 66). Geertz felfogásának kritikusai az „általánosítást” tévesztik össze a „homogenizálással”. Figyelembe kell venni Geertz azon kijelentéseit is, melyek a „bizonytalanságra”, a kevésbé kategorikus állásfoglalásra utalnak. Emlékeztet korai tanulmányában a *Sűrű leírásban* (*Thick Description*)⁸ írja: „A kulturális elemzés jelentések találgatása (vagy annak kellene lennie), a találgatások értékelése és magyarázó következtetések levonása a helyesebb találgatásokból - nem a jelentés világának felfedezése és testetlen tájainak feltérképezése” (2001b: 214). A „találgatás” kifejezés, illetőleg a „jelentés világának” kétségbe

vonása arra enged következtetni, hogy Geertz kultúra- és jelentéskoncepcióját ért bírálatok nem vették figyelembe Geertz érvelésének lényeges aspektusait. Geertz megjegyzése, miszerint: „ha szemtől szembe találkozni akarunk az emberiséggel, a félrevezető címkéken és a metafizikai típusokon, az üres hasonlóságokon túl részletekbe kell bocsátkozzunk, hogy határozottan megragadhassuk nemcsak a különböző kultúrák, hanem az egyes kultúrákon belüli különböző egyének lényegi jellemzőit” (1988b: 75), s a terepmunka etikai dimenzióiról írott (Geertz 2001a: 35) 1968-as tanulmánya⁹ rávilágít, Geertz nagyon is tisztában van az „adatközlők” személyiségének kérdéseivel (2001b: 232) és ennek jelentőségével az antropológiai megértésben.

1.3. Antropológiai interpretáció

Geertz meghatározása szerint az antropológia értelmező, *interpretatív* tudomány. Az antropológiai ismeret, s az „etnográfia” ennek következtében (a szó eredeti értelmében) „fikció” azaz „csinált” (2001b: 208). Geertz felfogásában „a kulturális leírás megformált ismeret” (2000a: 34). Az interpretáció fontosságának tudatosítása a tudományban és filozófiában természetesen ugyanúgy nem Geertz sajátos álláspontja, ahogyan azt a lét interpretatív volta esetében már láttuk.¹⁰ Geertz 1999-ben úgy határozta meg az antropológiát (saját antropológiáját), miszerint az először „megosztott életet” feltételez (osztálytermi élet és terepen való élet eltérő képességekkel), másodszor a kultúra képviselőinek felfogását kell megismerni, harmadsorban pedig ehhez meg kell ismerkedni az ottani jelentésekkel (nem „beleérzéssel”, hanem megtanulva „velük élni”) (2001a: 16-17). A „beleérés”¹¹ a megismerés pszichológiai alapon történő magyarázatának elutasítása már a korai szövegekben is megtalálható (2001b: 245).

Geertz szerint a másik kultúra megértése nem az érzelmi beleélésből, hanem a kultúra szimbolikus kifejezésrendszerének értelmezéséből (az egyre mélyülő értelmezésekből) származik (i.m. 245). Ahogyan egy Baliból származó „látványosan teátrális kulturális” előadásról írja Geertz, „amelyben egy Rangda nevű szörnyű boszorkány rituális harcot vív egy szeretetre méltó szörnyeteggel, akit Barongnak hívnak” (2001b: 104-105). „Ennek a rítusnak a jelentését azoknak a mítoszoknak, meséknek és hiedelmeknek a világában lehet keresni, amelyeket feltételezhetően ábrázol” (2001b: 108-109).

Geertz az egész és a rész magyarázatának kérdésével összefüggésben mutat rá, hogy mindez „nem más mint a Dilthey által hermeneutikai körnek nevezett, immár jól ismert görbe. Ezzel kapcsolatban csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy ez a jelenség legalább olyan fontos az etnográfiai értelmezés esetében - s így a más emberek gondolkodásmódjába történő behatolás során -, mint az irodalmi, történelmi, filológiai, pszichológiai vagy bibliai interpretációknál vagy akár a mindennapi tapasztalat józan észnek nevezett magyarázatainál” (2001b: 245). Ez az idézet pontosan mutatja, hogy Geertz mennyire tudatosan alkalmazza a filozófiai hermeneutika eredményeit. A *hermeneutikai kör* lényege Heidegger megfogalmazása szerint az, hogy minden: „értelmezésnek, amely hozzájárul a megértéshez, már eleve meg kellett értenie az értelmezendőt” (Heidegger 2001: 182).

Az antropológiai interpretáció Geertz felfogásában olyan „eszközök” és fogalmak segítségével valósítható meg, mint a szemiotika, a jel, a metafora, a szimbólum, a „szimbolikus cselekvés”, a „lejegyzés” (vagy a „thick description”, azaz a „sűrű leírás”), vagy az olvasat (Geertz 2001b: 46, 197, 218, 290 és 301). A szemiotika¹² kapcsán írja Geertz, hogy a kultúrában a „jelentés itt egyenlő a használattal” (i.m.: 301), mely tétel egyértelműen a kései Wittgenstein álláspontja (Wittgenstein, 1998: 42), s messze meghaladja a „szemiotika” terrénumát. 1997-es szövegében Geertz (2001a: 200) elhatárolja magát a szemiotikától, mint „mindenható” tudománytól.

Geertz fogalmi eszközeit bevallottan a legkülönbözőbb irányzatoktól és szerzőktől kölcsönzi, így a „sűrű leírás” olyan gondolkodók eredményeinek szintézise, mint Gilbert Ryle, Ludwig Wittgenstein, Paul Ricoeur (Geertz 2001b: 197, 205, 212). A szintetizáló gondolkodásmód nemcsak a geertzi antropológiát, de a kései teoretikus munkákat is áthatja. Geertz nem „egyetlen” elmélet, gondolatrendszer vagy modell mellett érvel (sokszor nem is valami mellett, sokkal inkább valami ellen lép fel), hanem a megközelítésmódok sokaságával számol, még ha nem is fogadja el valamennyit egyaránt. A következő fejezetek közelebbről vizsgálják Geertz kései szövegeinek „világát”.¹³

2. Hermeneutikai helyzetmeghatározás

A kései szövegek egyik legfőbb immanens hermeneutikai ismérve a „bizonytalan”, „szétforgácsolódott”, darabokban lévő (2001a: 219) helyzetnek mint eredendő állapotnak bemutatása. A hermeneutika (egy klasszikus meghatározás szerint) alapvetően ott lép életbe, ahol „félreértésre” van mód.¹ Geertz írásainak immanens szervező elve a „félreérthetőség”, a nem egyértelmű helyzetek bemutatása, pontosabban az ebből való kiindulás. Legyen szó egy diszciplínáról (mi is az antropológia?) (1995: 26, 2003:30), egy fogalomról (mi a kultúra?)² (2001a: 11), Geertz sokféleképpen jeleníti meg az adott helyzet kérdésességét. Ez az eljárás az interpretációt lehetővé tévő distancia megteremtéseként is értelmezhető, azaz a távolságot teremtés eszközeként működik, amely alapvető a hermeneutikában (Ricoeur 1997a: 37).

Geertz írásainak egyik alapmotívuma annak bemutatása, hogy a félreértés jellemző az éppen vizsgált területen, s ennek igazolására gyakran a jelentések, felfogások sokféleségét mutatja be. A „szótár” vagy a „lexikon” szócikkeit is ebben az összefüggésben idézi Geertz (2001b: 26, 269, 324, továbbá 2003: 30). A „hermeneutikai helyzetmeghatározás” a korai szövegekben is megjelenik, legyen szó a művészetről való „beszéd” nehézségéről (2001b: 271), vagy a vallás, az ideológia vagy akár a „józan ész” kutathatóságáról (2001b: 73, 26, 248). Geertz ezen helyzetmeghatározásaival eléri, hogy a „bevett” felfogások megkérdőjelezésén túl mód nyíljon a jobb és pontosabb megértésre. Azaz a „destrukció” célja végső értelemben és intenciói szerint a pontosabb megértés, s ez a törekvés biztonsággal nevezhető hermeneutikainak. A „józan ész” mibenlétének elemzése során állapítja meg: „A kimondatlan premisszájának, melytől a józan ész autoritását kapja - nevezetesen, hogy a valóságot tisztán mutatja be - ez az analitikus szétboncolása nem e premissza aláadását célozza, hanem az áthelyezését” (Geertz 2001b: 249).

Az „elmosódott műfajok” (2001b: 305) és az ezek által felvetett értelmezési lehetőségek a kései szövegeknek fontos mozzanatait alkotják. A megközelítésmódok és elméletek sokfélesége, egymásnak ellentmondó volta a kései szövegekben elsődleges jelentőségre tesz szert. Hosszú felsorolásokat ad Geertz egy tudomány eltérő felfogású képviselőiről (2001a: 187), azon művekről, melyek elviekben egyetlen diszciplínán belül íródtak (2001a: 89). Mindezek a mozzanatok Geertz helyzetbemutatásának hermeneutikai karakterére világítanak rá.

Geertz hermeneutikainak nevezhető vállalkozása, legyen szó egy kulturális jelenség (mint a „bali kakasviadal”) vagy egy szerző (mint Thomas Kuhn) vizsgálatától, mindenkor a *megértés*. A megértés igénye jelenik meg az „önreflexív” szempont rendszeres tematizálásában is. Geertz szövegeiben expliciten is jelentkezik az a törekvés, hogy a bejelentett „félreérthető” helyzet felől egy „jobbán értett” helyzet irányába történjen meg az elmozdulás. Egy John Dewey munkásságát és a terepmunka etikai dimenzióit elemző 1968-as szövegben³ azt a különbséget hangsúlyozza, miszerint döntő eltérés van a „problémák felfedezése és a hatalom között, hogy azokat orvosolhassuk” (2001a: 37), azaz a tudatosítás nem jár feltétlenül együtt a megoldással.

Heidegger gondolatai megvilágíthatják a kérdést: „A tudományok tulajdonképpeni ‘mozgása’ saját alapfogalmaik többé-kevésbé radikális és önmaguk számára nem tudatos revíziójaként játszódik le. Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire *képes* saját alapfogalmait válságba hozni. A tudományoknak ezekben az immanens válságaiban megrendül a pozitív módon vizsgálódó kérdés viszonya magukhoz a kérdezett dolgokhoz. A különböző tudományos diszciplínák ma mindenütt arra hajlanak, hogy új alapokra helyezzék a kutatást” (Heidegger 2001: 25).

Geertz számára nem a „végső” válaszok megadása a fő cél, hiszen miként a filozófiai hermeneutika is vallja, a „végső” válasz nem legitim igény (Grondin 2002: 172). A legtöbb, amit el lehet várni egy vizsgálattól, az a jobb megértés felé való elmozdulás. Geertz az *Anti-antirelativizmus*⁴ című írásában kifejti, hogy „nem is a relativizmust akarom védeni, hisz ez egyébként is kiüresedett kifejezés - a tegnap csatakiáltása -, hanem részint az antirelativizmust támadni” (2001b: 344, 2001a: 42). Geertznél a „nyitott” helyzetből ered az a meggyőződés, hogy azt határozottabban tudja, mi az, amit el kell kerülni, mint annak kijelölése, hogy pontosan mi is a megoldás.

A *sokféleség édes haszna*⁵ című szövegben a plurális világhelyzetet értelmezve jegyzi meg: „Nem hiszem, hogy egy olyan világ kialakulásától kellene tartanunk, amelyben az egymás kultúráját szenvedélyesen szerető emberek egyfolytában egymást ünneplik, de fenyegetően közelinek tűnik sajnos egy olyan világ képe, amelyben az emberek önfeledten vetik bele magukat hőseik magasztalásába és ellenségeik ördögi színekbe festésébe” (2001b: 395, 2001a: 86). A félreértések leküzdése és a morális felelősség tudata⁶ jelenik meg egy 2002-es írásban is. A „primitivizmus” kapcsán írja: „Ha manapság a civilizáció és a barbárság éles ellentétbe állítása ismét szájról szájra jár a kulturális és politikai vitákban, ha a legkülönbözőbb közszereplők próbálják tudomásunkra hozni, mi alkotja e kettő határát, és az hol húzódik, akkor jó, ha észben tartjuk, mennyire kétséges is ez az egész Ariel-Kalibán-eljárás” (2002 b:404).

Az elkerülendő tehát, nem más, mint a hamis felfogás, a megalapozatlan vélemény, a „félreértés”. Ennek leküzdésében, s a pontosabb megértés elérésében Geertz az *antropológiai tudást* jellemző részletekbe bocsátkozást, s a *hermeneutikának* nevezhető értelmező, jelentés kereső eljárást tartja megfelelőnek. A részletek tanulmányozása és a filozófiai problémák szoros egymásrataltsága kapcsán alapvető kijelentést tesz: „Nem az a cél, hogy leíró etikával helyettesítsük a morálfilozófiát, csupán az, hogy némileg modernebb empirikus alapokkal és fogalmi vázzal lássuk el, mint amivel Arisztotelész, Spinoza vagy G. E. Moore rendelkeztek. Egy ilyen speciális tudománynak, mint az antropológia, az értékek elemzésében nem az a feladata, hogy felváltsa a filozófiai vizsgálódást, hanem az, hogy relevánssá tegye azt” (2001b: 25).

2.1. A hermeneutika mint igény

A hermeneutikai helyzetkijelölés mint igény a kései szövegekben meghatározó szerepet játszik. A *The World in Pieces*⁷ című írás figyelemreméltó gondolatokat kínál. A tanulmány a politikai elméletekre reflektál, s arra a „szétforgácsolódott” világra, melyben az „ország” és „nemzet”, s a „kultúra” és „konszenzus” fogalmak elveszítették pontos meghatározottságukat és jelentésüket. A világ nem írható le általános politikai elmélet alapján Geertz meglátása szerint (2001a: 219). A leíráshoz a kilencvenes évek végén nem megfelelőek az olyan dichotomikus kategóriák, mint a Kelet és Nyugat (2001a: 221). Geertz írásainak polémikus módjából következik, hogy a különféle kérdések kapcsán kialakult eltérő válaszkísérletek bírálatát is adja. A szétforgácsolódott világ kérdésére két radikálisan eltérő, s Geertz szerint egyaránt szélsőséges és elfogadhatatlan megoldási stratégia jelentkezett. Az egyik, a „legünnepelebb” kísérlet a posztmodernizmus (2001a: 222), a „nagy narratívák” kétségbevonásával⁸ olyan területeken is, mint az identitás, a tradíció vagy a kultúra, ezen meglátás vezérmotívuma. Geertz ezt a látásmódot meglehetősen fenntartásokkal értékeli, olvasatában mindez túlzott szkepticizmus. Ezzel a szkepszissel áll szemben a másik értelmezési kísérlet, mely maga is egy „nagy narratíva”, s teljes civilizációkban és totalitásokban gondolkodik. Ez az irányzat az „ellentmondó erkölcsök és inkommenzurábilis világképek” (2001a: 222) összeütközését vázolja fel⁹. Geertz értelmezése szerint sem a végletes és öncélú posztmodernizmus, sem a szélsőséges „világok háborúja” felfogás nem kínál valódi értelmezési keretet a világ és a

kultúra helyzetének és problémáinak kérdésében. Geertz meglátásában az olyan kategóriák, mint „Európa, Oroszország vagy Bécs” nem tekinthetők „szellemi és értékek egységének”, szembeállítva az ugyanígy felfogott entitásokkal, mint a „Közel-Kelet, Afrika, Ázsia, Latin-Amerika, az Egyesült Államok vagy London”, hanem sokkal inkább mély különbözőségekkel bíró „konglomerátumoknak” (2001a: 223-224).

Geertz olyan gondolkodásmódot javasol, mely ezen különbözőségekre adekvát választ képes megfogalmazni, s érzékenyen felfogja a kontrasztokat, a „gondolkodásmódok pluralitását” (2001a: 224).

Geertz a „nacionalizmus” jelenségét fontos és megértendő kérdésnek tartja.¹⁰ A világ különböző részei közötti egyre intenzívebb kapcsolatfelvétel következményei beláthatatlanok (2001a: 225). Geertz álláspontjának értelmében (mely álláspontot szinte minden írásában hangsúlyozza), a cél a különbségek pontos megértése, s semmiképpen sem az elfedésük olyan fogalmakkal, mint „konfuciánus etika” vagy „nyugati tradíció” (2001a:226). A következő lépés az, hogy ezen megismert különbözőségeket ne mint az azonosság ellentétét, vagy az azzal szembenállót értelmezzük. Sokkal inkább az azonosságok konkretizálásaként, lokalizálásaként kellene szemlélni azokat. Az „identitást” (az értelmezés során módszerként felfogott identitásról van szó) Geertz szerint a különbözőségek háttere előtt kell megalkotni. A törések és kulturális különbségek adhatják azt a mezőt, melyben kirajzolható, hogy „mi is az identitás, és mi nem az” (2001a: 227). A konkrét különbözőségek, a sokféleség és az általánosság egy adott foka közti kapcsolatteremtés Geertz írásainak egyik fontos szervező eleme. A „kemény részletek”, azaz az antropológiai szemléletmód lényeges hozadéka az, mely Geertznél a megértés alapfeltétele lesz. Az „antropológiai reflexió”, azaz a konkrét iránti igény és érzék így adhat pontosabb képet a mindenkor vizsgált kérdéskörben.

Geertz az interpretáció folyamatos módosulásával is számot vet, hiszen az elemzés előrehaladtával az esetleges irányváltással is számol (2001a: 228). Geertz olvasatában az országok és a kultúrák nem problémamentes kategóriák. Figyelembe veszi azt a történelmi változást, amely a II. világháború óta radikálisan alakította át a világot. A „diffuzionizmus”, mely szerint a „modern világ” (országok, nemzetek alakjában) a Nyugatról terjedne tovább a „fejletlen” világba, alapvető tévedés, félreértés, Geertz felfogása szerint (2001a: 230). Olyan folyamatok, melyek a posztkolonizáció következményei, még nem láthatók teljes mértékben. Az az interpretáció pedig, miszerint a nyugati modell (mint a nemzet fogalma) egyértelművé teszi a világ helyzetét, tökéletes félreértés. A „nemzet”, „állam”, „emberek” és a „társadalom” (2001a: 231) kifejezések mögött sokféleség rejlik, s nem homogén mintázat. Geertz két alapvető irányvonalon tárgyalja a problémát, jelesül a nemzet és a kultúra összefüggésében. A kifejezések mögötti tartalom benső jelentésének megértése a fontos, s ebben a törekvésben ugyanazon hermeneutikai értelmezői erőfeszítés fedezhető fel, mint egy Geertz által végrehajtott „empirikus” elemzés esetében. A fogalmakhoz rendelt jelentések egészen eltérőek lehetnek a különféle kultúrákban, ezért nem lehet megelégedni az olyan fogalmak, mint az „ország” univerzálisnak gondolt felfogásával. A megértés során Geertz a „betűszerinti” jelentéssel is számol.¹¹ A vizsgált terminusok történeti (hatástörténeti) összefüggésére is reflektál. Mindezt nem öncélúan sorolja fel, hanem a megértés előkészítéseként. Geertz konkrét példák (Kanada, Sri Lanka és a volt Jugoszlávia) elemzésén és bemutatásán keresztül világítja meg a kérdés összetettségét. A vizsgált „országok” különféle módon okoznak nehézséget az egység és sokféleség kérdésében. A cél olyan változatos politika megteremtése, mely ezt a bonyolult sokféleséget kezelni képes (2001a: 245). Geertz a kulturális identitás bonyolultsága kapcsán jegyzi meg, hogy „nem irányítható az, amit nem értünk” (2001a: 250). A megértéshez az antropológiai szemléletmódot, azaz a részletekre irányuló figyelmet tartja célravezetőnek.

Geertz a „darabokban lévő” világ helyzetének részletes bemutatása után a „liberalizmus” szemléletmódját értelmezi, mint egy olyan felfogást, mely a bonyolult helyzet értelmezésében hasznos lehet. Ezt a liberalizmust megkülönbözteti annak „bevett” politikai értelmétől mivel számol azzal a helyzettel, amit ennek „kötelező” világméretűvé tétele okozna. Ez nem lenne más, mint a kolonializmus folytatása (a „nyugati” elgondolás kötelezővé tételének értelmében) (2001a: 258). Ez a nem általánosított kép, melyet a mai világ helyzetéről, a politikai elméletekről ad Geertz, a „hermeneutikai” alaphelyzet felvázolásán túl (a félreértés lehetőségének bemutatása) a pontosabb megértés kísérlete is. Geertz természetesen felvállalja hogy egy „új szintézis” igen távolinak tűnik, figyelembe véve a világ aktuális történeteit. Amit lehetségesnek, sőt szükségesnek tart, az a „remény erkölcsi kötelezettsége” (2001a: 260).

A hermeneutikai helyzetmeghatározás másik figyelemreméltó szövege, a *Culture, Mind, Brain / Brain, Mind, Culture*¹² című írás. Láthatjuk, írja Geertz, hogy az antropológia és a pszichológia olyan tereumon igyekszik vizsgálgódní, mely bonyolult, s meglehetősen „bizonytalan” (2001a: 203). Kultúra és elme, olyan fogalmak, melyek történetileg (tudománytörténetileg) túlterheltek. Geertz írása nem egyszerűen „önreflexív”, mivel nem csupán az antropológia „bizonytalan” státusára reflektál benne, hanem egy idegen diszciplína fejleményeit, a pszichológiai kutatást tematizálja és rekonstruálja. A pszichológiai kérdésfelvetés nem idegen az antropológiától, és Geertz hosszan sorolja (más írásaihoz hasonló módon) a szerzőket, Tylor, Lévy-Bruhl, Lévi-Strauss, Malinowski és Douglas műveinek megjelenítésével (2001a: 204).

A kései Wittgenstein, aki Geertz gondolkodására meghatározó hatást gyakorolt, jelen szövegösszefüggésben mint a „privátnyelv”-felfogás kritikájának képviselője kap kiemelt szerepet. Geertz interpretációjában radikálisan veti fel a kérdést, hol húzható meg a határ (ha van) a kultúra és az elme között (2001a: 204). A hermeneutikai helyzet ebben az értelemben nem maga a kultúra vagy az elme interpretálása, értelmezése és leírása, hanem maga az a történetileg kialakult helyzet, ahol a „külső” és a „belső” mint külön entitás tételeződik. Geertz a kurrens kulturális pszichológiai munkák címeit hosszan sorolva (szokása szerint a megközelítések gazdagságát, az „interpretációk konfliktusát” is megjelenítve)¹³ világít rá a helyzetben rejlő kihívásra. A kutatási területeken próbál „félíg-meddig független” diszciplínákat találni, kutatói közösségekkel, egy olyan területen, melyet korábban egységesnek tekintettek. A kutatói stratégiák (Freudtól Chomskyig, Charles Tylorig és Daniel Dennettig) valószínűleg nem fognak eléggé közel kerülni, véli Geertz (2001a: 207). A kulturális pszichológia Geertz olvasatában a pszichológia és az antropológia összjátékán alapul. A „személy és érzés antropológiája” bemutatása során Geertz a konkrét terminusok „szótári” jelentésének bemutatásával a fordítás és megértés nehézségeit mutatja be.¹⁴

Geertz a leginkább releváns kérdésnek az adott területen a jelentés és a világkonstruálás kérdését tekinti (2001a: 211). A kortárs tudat kutatás fontossága Geertz szerint abban áll, hogy szakítani látszik a „testetlen elme”-, és ugyanígy a szélsőséges fizikalista felfogásokkal. A kutatott kérdés az érzelmek mibenléte és szerepük a kultúrában bonyolultságából eredően nem egyszer s mindenkorra megválaszolható kérdések. Geertz meglátása szerint mindössze annak tudatosítására van lehetőség, hogy a tudományos vizsgálódás meghatározza, mit keres, s hogy rájöjjön, hogyan is keresse azt. Írása végén Richard Wilbur versét (*Mind*) idézi (2001a: 215). Azért, hogy a két diszciplína által is üldözött problémaegyüttes kihívásait érzékeltesse, egy vershez fordul. A vers az elméről metaforikusan beszél, s a versben megjelenő útkeresés a Geertz által bemutatott tudományos útkeresést hivatott érzékeltetni. Ezen kérdés jelentőségét, azaz a „szövegek” interpretatív szerepét és az interpretáció lezárhatatlanságát a dolgozat további fejezetei elemzik.

3. Hermeneutikai eljárás

A „szöveg” kérdése Geertz életművében kitüntetett jelentőségű szerepet játszik, fogalma írásainak egyik építőelemeként értelmezhető. Az *Available Light* kötet előszavában fejti ki álláspontját a filozófia és antropológia lehetséges kölcsönhatásáról. A filozófiától induló Geertz egy filozófustól, a „késői” Wittgenstein gondolataiból merítette többek között az indítatást, mely az antropológia, a „mindennapok” jelentései, s a jelentés használatban megragadható felfogása felé vezette¹ (2001a: xii). Wittgensteinen túl azonban szinte nincs a filozófiának és a szélesen értelmezett humán tudománynak olyan irányzata, amelyre Geertz ne reflektálna írásában, s amelyekből ne látna lehetségesnek a kölcsönzést a megértés elősegítése végett.²

A Gilbert Ryle-féle cselekvés-értelmezés (Ryle 1999: 318) az eszköz szintjén jelenik meg Geertznél (2001b: 197), s talál komoly követőre Paul Ricoeur hermeneutikájában (Ricoeur 1998a: 215 és 1999a: 263). Az analitikus filozófián túl reflektál magára a hermeneutikai filozófiára (2001a: 145), az irodalomelméletre, s értelmezésének egyik lényegi összetevőjeként az ezekben megjelenő félreértéseket is igyekszik kimutatni. Kritikus távolságot tart azon szerzőktől, akiket idéz, vagy akikkel legalábbis bizonyos kérdésekben egyetérteni látszik. A *Sűrű leírás* című szöveg két meghatározó hivatkozása Ryle és Ricoeur. A Ricoeur idézet után ironikusan jegyzi meg Geertz: „Önmagában ez sem túl magvas - míg az oxfordi filozófusok a kis történeteket kedvelik, addig a fenomenológusok a hosszú mondatokat” (2001b: 213). A distancia megtartása, úgy tűnik, Geertz írásainak egyik meghatározó jellegzetessége.

A reflektált és interpretatív viszony Geertz és a szövegek kapcsán különös jelentősséggel bír. A szövegek, művek és szerzők állandó hivatkozási és viszonyítási alapként jelentkeznek. Malinowski *Naplója*,³ vagy az „*Argonauták*” az elemző gondolkodás kiindulópontjaként⁴ működik (2001b: 227). Az antropológia klasszikusának, Malinowskinak főművéről írja: „A kula már a múlté vagy más formát öltött, de történetük bármi, az Argonauts of the Western Pacific fennmarad” (2001b: 214). A távolságteremtés és a szöveg fontosságának, jelentőségének tudata egyszerre van jelen a geertzi interpretációban. A „szöveg” kérdése az emberi önmegértés metaforájaként is felfogható,⁵ ennek az elgondolásnak bemutatásához Frye-idézetet választ (aki Arisztotelész Poétikáját és Hermeneutikáját idézi, s a Macbethre hivatkozik)⁶ (2001b: 189). Az idézetek halmozása Geertz írásmódjának egyik sajátosságaként határozható meg, hiszen az arisztotelészi meglátásokat Geertz közvetlenül Arisztotelésztől is idézhette volna. Ugyanebben az írásban fogalmazza meg Geertz, hogy a bali kakasviadal ugyanazt nyújtja a bali emberek számára, „mint amit más vérmérsékletű és más hagyománnyal rendelkező népeknek a Lear király és a Bűn és bűnhődés ad: olyan témákat vet fel, mint halál, férfiasság, szenvedély, büszkeség, vereség, nyereség, szerencse, és olyan módon építi fel és jeleníti meg ezeket, hogy kidomborítja alapvető természetük sajátos szemléletmódját” (2001b: 181-182). Geertz felfogásában a bali „kakasviadal kifejezési eszköz, kép, szöveg, modell és metafora” (2001b: 182), melynek funkciója, hogy az egyéni tapasztalatokat és „társadalmi szenvedélyeket” „toll, vér, tömeg és pénz médiumain keresztül eljuttassa, bemutassa” (i.m. 182). A bali kakasviadal (mely maga is a bali emberek „olvasata” i.m. 187), a geertzi interpretációban egyfajta szöveg, mely más szövegekhez hasonló módon (és egyben más szövegek segítségével) értelmezhető.

A relativizmus kapcsán Montaigne felfogásától távolságot tartva ironikusan jegyzi meg, hogy a montaigne-i relativizmus⁷ megszületéséhez még csak a *Patterns of Culture* ismeretére sem volt szükség (2001a: 44, 2001b:346). Montaigne esszéje s Ruth Benedict írása a geertzi interpretációban kerül feszültségteli kapcsolatba.⁸ Minden esetben kifejez bizonyos fenntartást.

„A szimbolikus cselekvés teoretikusai pedig (egy kicsiny, de bátor csapat, amelyhez bizonyos fenntartásokkal és is csatlakozom)”, vallja (2001b: 328). Ugyanezen írásban önmagát a „relativizmushoz még komplexebben fordulók” (mint Kuhn, Foucault, Goodman) mellett jelöli meg (2001b: 328). Geertz szövegei mindvégig fenntartják az „elmosódott műfajok”⁹ problémáit, ahol nehéz megmondani, hogy egy szerző, vagy egy stratégia pontosan mire is irányul. Ugyanakkor a geertzi felfogás szerint valamit szükségképpen mondani kell, ezért, ha fenntartásokkal is, de kölcsönöz fogalmi eszközöket.

A kritikus távolságtartás álláspontjáról fogalmazza meg: „Nem kell elfogadnunk a hermetikus nézeteket az écriture-ről, melyben oly sok jel jelet jelez, vagy nem kell annyira átadni magunkat a szöveg örömeinek, hogy a jelentés eltűnjön saját válaszainkban ahhoz, hogy észrevegyük: szemléletünk egyre határozottabban demokratikus jellegű lett olvasmányainkkal és írásainkkal kapcsolatban” (2001b: 305).¹⁰ Nem sokkal később így folytatja: „Ez nem azt jelenti, hogy nincsenek elfogadott értelmezési módszereink - több van, mint valaha -, ám olyan - sokszor ingatag - alapokon nyugszanak, melyek jól alkalmazkodnak ehhez az egyszerre változó, sokrétű, összpontosítatlan és makacsul kusza helyzethez” (2001b: 305). Az iménti idézetek jól szemléltetik Geertznek azt a polemizáló, de ugyanakkor a distancia megtartása mellett részben elfogadó attitűdjét, melynek hermeneutikai jelentősége vitathatatlan. Az egyes szerzők, szövegek által megnyilvánult „távolság” feldolgozásáról van szó. Egy tudatos, reflektáló értelmezőként Geertz a fenti idézetben legalább annyira problematikusként állította be a barthes-i felfogást, mint ahogy egy másik szövegben Foucault elgondolásáról¹¹ szólt. A „*Mit számít, ki beszél?*” (Foucault 2000b: 119) kérdésből kiinduló Foucault-ról írta Geertz: „Ezek a tiszteletet nélkülöző célzások Michel Foucault híres, *Mi a szerző?* című cikkére (amivel valójában egyetértek, kivéve az előfeltevéseit, a következtetéseit és a gondolatmenetét)” (2001b: 401).

Az *Available Light* kötetben vizsgát szerzőkkel kapcsolatban is érzékelhető ez a distancia. Geertz a feszültség fenntartásával egy alapvető hermeneutikai meglátást érzékeltet. Paul Ricoeur a fenomenológia és a hermeneutika összefüggésének kapcsán jegyzi meg: „A hermeneutika más módon utal vissza a fenomenológiára, azáltal hogy visszatér a távolságteremtéshez s ezzel az egybetartozás tapasztalatához. A hermeneutika szerint a távolságteremtés bizonyos kapcsolatban áll a fenomenológia epokhéjával, ám ez az epokhé nem idealisztikusan értett, hanem az értelemre irányuló tudat intencionális mozgásának egy vonatkozásaként. Minden értelemre vonatkozó tudathoz hozzátartozik a távolságteremtés mozzanata is, vagyis az élménytől való eltávolodás, amennyiben ugyanis tisztán és egyszerűen éppen az utóbbihoz kapcsolódunk. A fenomenológia akkor veszi kezdetét, ha már elégedetlenek vagyunk az 'élettel' vagy az 'ismételt átéléssel' s ezért a jelentés érdekében megszakítjuk magát az élményt. Ebből fakad, hogy az epokhé és az értelemre való irányulás szigorúan egybetartoznak” (Ricoeur 1997a: 35-36).¹²

A Ricoeur-idézetben található epokhé fogalma a megértésre törekvés azon mozzanatára vonatkozik, mely a kritikus távolság létrehozására irányul. A megértés nem „közvetlenül” jön létre, hanem egy kultúra hatástörténetileg közvetített értelmezésein keresztül. A megértés „közvetett” volta igényli a distancia meglétét. A kritikus távolság, azaz a hermeneutikai horizont megteremtése a geertzi eljárásban elengedhetetlen mozzanatként jelentkezik.

Gadamer hermeneutikájában a feszültség (a szöveg múltja és a befogadó jelene közötti időbeli távolság) egy felszínrehozandó, s semmiképpen sem elleplezendő feladat (Gadamer 1984: 217). A gadameri *horizont*-felfogás annyiban világíthatja meg a geertzi beállítódás megértését, amennyiben Geertz fentebb bemutatott távolságteremtő eljárását értelmezzük. Gadamer szerint az „idegenség és az ismerősség közötti hely, melyet a hagyomány a mi szempontunkból

elfoglal, nem más, mint a történetileg tekintett távoli tárgyiasság és a hagyományhoz való hozzátartozás közti hely. *Ez a köztes hely a hermeneutika igazi helye*” (Gadamer 1984: 210).

3.1. „Szerzői jelenlét”

Geertz írásaiban behatóan foglalkozik a szerzőség kérdésével.¹³ Az antropológiáról állapította meg: a „szerzői jelenlét megvalósítása egyre nehezebbé válik. Figyelmünknek legalább egy részét sikerült a terepmunka bővületéből kiragadni, mely oly sokáig tartott minket rabságban, és ezt a figyelmet átirányítottuk az írás varázsára” (2001b: 415). Az *Available Light* kötetben Geertz által vizsgált szerzők nem antropológusok, ugyanakkor ezen írások fontos felismerésekkel szolgálnak magára az antropológiára nézve is.

A *The Strange Estrangement: Charles Taylor and the Natural Sciences* című írás¹⁴ fontos adalékul szolgál Geertz hermeneutikájának megértéséhez. Ebben a szövegben *expressis verbis* tematizálja a hermeneutika kérdéskörét, s annak a tudományos világ megosztottságában játszott szerepét. Geertz írásaira rendkívüli módon jellemző a részletekbe menő szöveghely-meghatározás. Nem egyszerűen idéz egy szerzőt, vagy gondolatmenetet, de filológusi alaposággal a pontos szöveghelyet (művön, de életművön belüli helyet is) megadja (2001a: 143, 167). A szövegben Geertz Taylor naturalizmusellenes felfogását mutatja be. Geertz szerzőkre vonatkozó írásainak jellemzője, hogy a vizsgált életművet összefüggésében és hatástörténetével együtt jeleníti meg. Kontextualizál és szintetizál. Taylor így nem csupán egy szerző a sok más szerző között, hanem a naturalizmus és hermeneutika párharcának megvilágításához vezető szerző is Geertz rekonstrukciós gyakorlatában.

Geertz értelmezése szerint a természettudomány és szellemtudomány diltheyi dichotómiája teljes szembenállásig fajult, ennek a „polgárháborús” helyzetnek azonban Geertz véleménye szerint nem lehet sok haszna, senkinek nem szolgálja érdekét egyik kutatási tradícióban sem (2001a: 145). A geertzi koncepcióban nem a metodológiák szeparálása a feladat, mely a tudományok előtt áll, hanem hogy reflektáljanak saját módszertani alapjukra. Geertz ugyanakkor kiemelt jelentőséget tulajdonít a Dilthey megfogalmazta, majd a modern hermeneutikában Heidegger, Gadamer, Ricoeur és Habermas által képviselt elgondolásnak, mely a naturalista elképzeléssel szemben az interpretatív, megértő oldalt hangsúlyozza.¹⁵ Geertz azt állítja, hogy ezen kiemelkedően fontos tradíció nélkül „Taylor legrosszabb rémálmait valóra váltva mára mindenki” naturalista lenne (2001a: 145). A teljes szembenállás azonban a geertzi meglátás szerint nem lendíti előre a tudományokat. Geertz a természettudományok vizsgálatának és értelmezésének két lehetséges buktatóját nevezi meg. Egyrészt hamis az a felfogás, miszerint a természettudomány változatlan érdeklődésű és karakterű megismerésmód, melynek nincs története. Ugyancsak téves az az elképzelés, mely egy lineáris és kumulatív fejlődésként írja le a természettudományok történetét (2001a: 146). Számot kell vetni a tudomány kulturális relevanciájával¹⁶ (2001a: 148).

Geertz rekonstrukciója szerint a Taylor megalkotta természettudomány-kép a „másik” megkonstruálásával a szembenállást is megteremti. Geertz szerint ez a másság-teremtés az, amely a „Japánok, a Mohamedánok vagy a Klasszikus kor” konstrukcióinak kialakítását lehetővé teszi az interpretatív tudományok számára (2001a: 144). Geertz javaslata szerint ezt a „Taylor-Dilthey”-féle koncepciót meghaladva a konkrét kutatói közösségek megértése lenne a feladat. Ezen a ponton érdemes Thomas Kuhnnak a paradigmákról és a tudományos közösségekről kialakított véleményére utalni: „Az ilyen csoportokon belül viszonylag zavartalan a kommunikáció, és viszonylag egyöntetűek a szakmai ítéletek. Mivel azonban különböző tudományos közösségek különböző témákra koncentrálnak, a csoportok közötti kommunikáció

néha nehézkes, gyakran félreértésekhez vezet, és bizonyos idő után jelentős, korábban nem is sejtett nézeteltéréseket hozhat felszínre” (Kuhn 2000: 181-182).

A konkrét tudományágak antropológiai megértésének fontosságát Geertz korábbi írásában is hangsúlyozta: „Nagyon keveset tudunk arról, hogy milyen is manapság egy meghatározott tudományos, pedagógiai vagy kreatív tevékenység köré épült vagy általa realizált életet élni” (Geertz 2001b: 343). A kérdés komplexitását mind a természet-, mind a humántudományok oldalán¹⁷ vizsgálni és értelmezni kell (2001a: 150). Geertz a tudományt (minden tudományt) mint a világban létezés módját írja le. Ebből a nézetből adódóan időben keletkező, változó, s így minden próbálkozás, mely végérvényesként értelmezi, nem más, mint „obskurus mítosz” (2001a: 155). A tudományos felfogások radikális elkülönítése nem elfogadható a geertzi felfogásban, elidegenítésük csakúgy tarthatatlan, mint valami sosemvolt nagy egységbe¹⁸ foglalásuk (2001a: 156). Nagyra értékeli Taylor szerepét abban a küzdelemben, melyet a humántudományok naturalizálása ellen vívott, de azt feltétlenül sajnálatosnak tartja, hogy a legalább ennyire fontos küzdelem a természettudományok naturalizációja ellen, s ezáltal azoknak saját „humán gyökereikig” való visszavezetése, nem foglalkoztatta Taylort (2001a: 157).

A természettudomány vizsgálatát és történetének értelmezését radikálisan megváltoztató Thomas Kuhn áll egy másik kései Geertz-írás középpontjában, melynek címe *The Legacy of Thomas Kuhn: The Right Text at the Right Time*.¹⁹ Kuhn művének, *A tudományos forradalmak szerkezete* című munkának forradalmi hatása kerül a geertzi értelmezés fókuszába. Geertz az értelmező tárgyaláshoz Kuhn életművét szélesebb összefüggésbe helyezi, megrajzolva a tudományelmélet és a tudásszociológia képviselte közeget, azt a világot, melyet Kuhn munkája forgatott fel. Geertz Kuhn szerepét a hatástörténet szempontjából vizsgálja, azaz a geertzi rekonstrukció számol a Kuhn munkáját követő tudományelméleti helyzettel. Ez a hatástörténeti ívet meghúzó eljárás,²⁰ a kontextus megrajzolása a megértés segédleteként értelmezhető, s ezáltal annak hermeneutikai jelentősége nyilvánvaló. Geertz különös fontosságot tulajdonít Kuhn azon megállapításának, miszerint a tudomány, pontosabban a tudósok „beleágyazottak” a konkrét világba, s a „közösségek” világába (2001a: 16; 1997:356). A geertzi olvasatban Kuhn olyan szerzőként jelenik meg, aki Kurt Gödelhez és Albert Einstein-hez hasonlatosan a saját maga által elindított „lavina” (2001a: 166, 1997: 357) utóhatásai ellen kényszerül küzdelmet vívni. A hermeneutikai elemzés nem is titkolja az utólagos, a hatások ismeretében elvégzett értelmezést. A kuhni tudományfelfogás konkrét esetek elemzésén alapult, s ennek Geertz nagy jelentőséget tulajdonít, hiszen mint egy másik szövegében írja, a Kuhn-kötet „jelentős empirikus munka”, s nem absztrakt elemzés (2001a: 122, 2000b: 112). Kuhn meglátásai a „paradigmákról”, a „tudományos közösségekről” Geertz felfogásában azért bírnak különös fontossággal, mivel a „kemény” tudományok vizsgálatának originális módját tették lehetővé. Geertz szerint „Kuhn öröksége, az, ami a leginkább feldühíti megingathatatlan ellenfeleit, és zavarba ejti legkritikátlanabb követőit is, szenvedélyes ragaszkodása ahhoz, hogy a tudomány története önmagukat létrehozó, normatíve meghatározott, más-más irányultságú és gyakran egymással erős versenyben álló tudományos közösségek kialakulása és változása” (1997: 163, 2001a: 356).

Geertz más írásaihoz hasonló módon az interpretációt, az elemzett kérdést nem tekinti véglegesnek, megváltoztathatatlanak, s számol a helyzet nyitottságából eredő lehetséges módosulásokkal. Írása végén a kuhni forradalomhoz tartós, sokáig tartó nyugtalanító, azaz kihívás elé állító hatásáról beszél (2001a: 166, 1997: 357). Ebben a hangsúlyt a hatásra, hatástörténetre helyező geertzi elgondolásban, annak hermeneutikai karaktere ismerhető fel.

Geertz minden Kuhnt ért támadás ellenére, egyértelműnek tartja, hogy a „paradigmák” szelleme továbbra is kifejti hatását, akár a történészek, a szociológusok, vagy az antropoló-

gusok vizsgálják is a természettudományokat (2001a: 164; 1997: 356). Azt a tudományközi, s a kizárólagosságot elvető szemléletet nyújtja itt Geertz, melyet a Taylorról írott szövegben már nyilvánvalóvá tett. A természettudomány, mivel emberi vállalkozás és tevékenység, nem állhat ellent az elemző vizsgálatnak, ennek tudatosításában látja Geertz Thomas Kuhn valóban forradalmi szerepét.

A William Jamesről szóló szövegét²¹ Geertz „filológiai módon” James egy szöveghelyére való utalással kezdi. (2001a: 167). A tanulmányban Geertz érdeklődésének középpontjában az a történeti távolság áll, mely elválasztja a XX. század végét és elejét, James korától. A distancia megteremtése, a szövegektől való távolság feldolgozása alapvető szerepet játszik a hermeneutikában. Geertz értelmezése abból indul ki, hogy James a vallást s a vallási élményt és tapasztalatot mint radikálisan és eredendően személyes viszonyulást vizsgálta. A vallás mint élmény, a lelkiség szintere alapvető értelmezési szempont a vallás tanulmányozásában, ugyanakkor Geertz véleménye szerint nem lehet figyelmen kívül hagyni a vallás közösségi, csoportos, társadalmi és kulturális összetevőit. A vallás Geertznél már a hatvanas években írott szövegekben is mint csoportos jelentésadási mező, mint „kulturális rendszer” (2001b: 76) tűnt fel. James írásával kapcsolatosan jegyzi meg Geertz, hogy a „kortársiság érzése illúzió” (2001a: 168) az elmúlt századvégtől a mai világ radikálisan eltávolodott, s nem pejoratív értelemben mondja James szövegéről, hogy „elavult”, „keltezett”.²² Természetesen nem a jamesi életmű értékének megkérdőjelezéséről van szó, hanem arról, hogy másként jelentkezik a vallás a kortárs tudományos megközelítésben. Mások a fogalmi eszközök, az eljárások és a szemléletmód, mint James korában. A leginkább „eltávolító” fogalom Geertz szerint az *individuális*, ebben fejeződik ki legpregnansabban a távolság a James képviselte felfogástól (2001a: 169).

A vallás ma nem a „lélek küzdelme”, ha küzdelemről kell beszélni, akkor az „odakint” zajlik, vallja Geertz, s a volt Jugoszlávia, Algéria, India és Írország példáit sorolja fel (2001a: 169). Geertz értelmezése a vallást mint „tapasztalatot, jelentést, identitást és hatalmat” írja le (2001a: 175). Geertz konkrét példák egész hadát vonultatja föl, ezen fogalmak összetettségét és bonyolultságát érzékeltetendő. Az identitás kérdésének komplexitását fejezi ki az a közösségi helyzet is melyben a Goffman elemezte „én-bemutató”²³ folyamata lezajlik (2001a: 175). A vallás a geertzi olvasatban „közösségi mégis személyes” (2001a: 178). A feszültség érzékeléséhez Geertz konkrét esetet és példát idéz, a női ruházat és a vallásos identáskeresés kapcsolatáról Jáván (2001a: 179). A közösségi és az egyéni közötti feszültség vezet vissza James relevanciájának kérdéséig. Geertz alapvető fontosságúnak tartja azt a kettősséget, mely a nagy tudósokra és a nagy művészekre egyaránt érvényes. Nevezetesen azt, hogy egyrésről „régiek”, tehát elmúlt korok fényes képviselői, ugyanakkor nagyon is korszerűek és maiak. A két tény különösen szoros módon kapcsolódik össze Geertz felfogása szerint (2001a: 185). Ami James gondolatait kiváltképp aktualizálja, véli Geertz, az a rendkívüli érdeklődése és fogékonysága „a vallásban megnyilvánuló gondolat és érzelem iránt” (2001a: 185). James érzéke a különöshöz, az idegenhez, napjainkban, mikor „földrengéses” világban élünk, Geertz meglátása szerint különleges figyelmet érdemel (2001a: 185). Az antropológia számára komoly kihívást jelenthet a „vallásos érzékenység” kulturális tapasztalatainak feltárása és értelmezése.

Geertz Jerome Bruner kulturális pszichológiáját bemutató írása²⁴ a geertzi szövegek hermeneutikáinak tekinthető eljárását nyújtja. A pszichológusok (Wundttól Dennettig), gondolkodók sokasága (s az „Amerikai Pszichológiai Társaság 49 szekciója”) és irányzataik sokfélesége elbizonytalaníthatják a témával foglalkozó értelmezőt. A distancia, melyet Geertz e sokféleség bemutatásával teremt, lehetővé teszi számára az értelmezést, és Bruner bemutatását (2001a: 187). Geertz a „kognitív forradalom” kirobbanását, s a behaviorizmus kritikáját meghatározónak tartja a bruneri koncepció kialakulásában (2001a: 188). Az ötvenes évek Geertz interpretációjában mint egy sereg tudományág (pszichológusok, nyelvészek, etnológusok)

harca jelenik meg, vállalkozásuk középpontjában az *elme* rehabilitálása állt (2001a: 188). Az „új látásmód” kialakításában Jerome Brunernek kiemelkedő szerepe volt.

Geertz magát Brunert idézi, annak érzékeltetésére, hogyan távolodott el a kognitív forradalomtól a kezdetben lelkes tudós (2001a: 189). A kognitív tudomány redukcionizmusa volt az, ami Brunert kiábrándította, s ez a „naturalizációellenesség” teszi fontossá Geertz számára a bruneri felfogást.

Geertz a mindig megújulni kész Bruner legújabb irányzatát, a kulturális pszichológiát részletesen elemzi. A kulturális pszichológia a geertzi kultúrakoncepcióhoz közelállóan a megértés fókuszába a megosztott, nyilvános jelentés fogalmát állítja. Bruner véleménye szerint olyan nézőpontra van szükség, mely az elmére nem mint „programozható mechanizmusra, de sokkal inkább mint társadalmi teljesítményre” tekint (2001a:190). A jelentés szociális kialakulásának problémája Brunernél a gyermekpszichológiai vizsgálatokkal kapcsolatban vált jelentőssé. Annak a kérdése, hogy az ember, a tanulás során, gyermekkorától kezdődően, hogyan sajátítja el környezetében a tudást, s az értelmet, a pszichológián túl alapkérdése még a filozófiának, a jognak, s az antropológiának - vallja Geertz (2001a: 192). Az antropológiát, miként a kulturális pszichológiát is, „sokféleképpen és állandótlannak” tekinti Geertz. Felfogásában a tudományban egyre több „a kinyitásra váró ajtó”, s ezekhez a kulcsok sokasága áll rendelkezésre. Nem volna célszerű az összes „ajtó” kinyitásával egyidejűleg próbálkozni (2001a: 193).

Bruner kutatásai olyan tudományterületek fejlődéséhez és gazdagításához járultak hozzá, mint a diskurzuselmélet, a „kultúrák interpretációja” vagy a mindennapi élet hermeneutikája - állítja Geertz (2001a: 193), s a legfőbb bruneri elemnek a *narratíva* fogalmát tartja. Bruner felfogásában a narratívák, a történetek az elme azon eszközei, melyek a jelentésadás folyamatában alapvető szerepet játszanak. „Eszerint az egyik alapvető ok, hogy történeteket mesélünk magunknak (vagy gyóntatónknak, analitikusunknak, bizalmas barátunknak) éppen az, hogy ‘értelmet adjunk’ mindannak, amivel életünk során találkozunk” (Bruner - Lucariello 2001: 136). Geertz kiemeli azt a bruneri megállapítást, miszerint a kulturális pszichológiának szellemében egyre inkább az „interpretatív antropológiához” kellene hasonlatossá válnia (2001a: 195). Geertz olvasatában Bruner ezzel a felfogásával egy „forradalmibb forradalmat” készít elő, mint eddig bármikor. A kultúra fogalma, mely az antropológiában döntő szerepet és újraértelmezést kap, Brunernél a „következő fejezeteként” szerepel (2001a: 197). Ez a „fejezet” nyilvánvalóan a tudományág jövőjére vonatkozó metaforikus kifejezés. Geertz a tudományos kutatás és a megértés lezárhatatlanságáról vallott nézeteinek megfelelően kétli egy egységes elmefelfogás vagy egy végső diszciplína létrehozásának lehetőségét. A legfontosabb - véleménye szerint - a különböző kutatások és kísérletek „diverzitásának felszínre hozása”, s nem egy hibridizált végső leírás (2001a: 199). A különbözőség kezelése, ennek tudatosítása a dolog lényege. A pszichológia és az antropológia „következő fejezete” meglehetősen beláthatatlan, de semmiképpen nem a teljes szeparálódás (mint az evolúciós pszichológia vagy a szimbolikus antropológia), sem valamiféle végső egységesítés (mint a kognitív tudomány vagy a szemiotika) lenne a megfelelő a geertzi felfogás szerint. A különbözőségek túlértékelése, illetve azok alábecsülése egyaránt veszedelemes - vallja Geertz (2001a: 200).

A kulturális pszichológia jövője Geertz meglátása szerint azon múlik, hogy annak alkalmazói és képviselői olyan jól kezelik-e majd a nyitott és kihívásokkal teli helyzetet, mint maga Bruner. A kulturális pszichológiának virágzó jövője lesz, „bárki folytatja is a narratívát” (2001a: 201) állítja Geertz, az interpretációk lezáratlanságát hangsúlyozva, mely a következő fejezet témája.

4. Párbeszéd és megértés

Geertz írásainak vizsgálatakor nyilvánvalóvá válik, hogy a megértés lehetőségének feltételét a különböző álláspontok lezárhatatlan párbeszédében látja (2001a: 107, 203). „Monológoknak itt nincs túl nagy értékük - mert nem végkövetkeztetésekről kell beszámolni - csupán egy vitát kell tovább éltetni” (2001b: 224).

Kiemelkedő fontosságú ez a felfogás egy olyan intellektuális közegben, melyben a filozófiai hermeneutika az eltérő filozófiai felfogásokkal, mint az analitikus filozófia is, a párbeszéd lehetőségét vizsgálja (Apel 1990:189; Grondin 2002: 29; Rorty 2000: 76; Vattimo 1992: 151). Ez a diszkurzív megértésemélet, a beszélgetésnek mint valami „nyitottnak” tételezése a gadameri hermeneutika egyik alapgondolata is (Gadamer 1994: 179). Gadamer (Heideggerről írva, de egyben a dekonstrukcióval¹ vitázva) fogalmazta meg: „Az egyik út: a dialektikától vissza a dialógushoz, a beszélgetéshez. Ezt az utat próbáltam járni én magam *filozófiai hermeneutikámmal*. A másik: a *dekonstrukció* útja, melyet főleg Derrida mutatott meg. Ez utóbbinál éppen hogy nem az a cél, hogy a beszélgetés eleveenségében felébredjünk az elveszett értelmet. Ellenkezőleg: az értelem egységességét az értelemvonatkozások háttérében rejlő, a beszéd alapját képező szövedékben, tehát - fecsegés vagy beszélgetés helyett - az *écriture* ontológiai fogalmában kell egyáltalán feloldani s ezzel végrehajtani az igazi szakítást a metafizikával” (Gadamer 1991b: 342).

Dekonstrukció és hermeneutika kapcsolatának kérdése az olyan Geertz szövegek kapcsán megfontolandó, mint az alábbi: „Egy etnográfus számára minden olyan, mintha egyik dolog vezetne egy másikhoz, az a harmadikhoz, és az valami nem is tudom mihez. Parén és Sefroun kívül, körülöttük, mögöttük, előttük állva, följük emelkedve - minek is nevezzem? gyakorlatnak? tudásnak? episztémének? társadalmi képződményeknek? valóságoknak? - hatalmas skálája sorakozik, amelyek hozzájuk kapcsolódnak, és amelyeknek helyet kell találniuk minden olyan vállalkozásban, amely a velük való bíbelődésből valamivel többet szeretne kinyerni, mint pusztán információkat. Bármilyen nehéz legyen is belekezdeni egy ilyesfajta diskurzusba, abbahagyni még nehezebb” (Geertz 2002a: 70). Geertz ironikus, esetenként szkeptikusnak tűnő írásai a dekonstrukció „szkepszisét” idézheti fel. Valójában a geertzi törekvés a félreértések leküzdésén keresztül az értelem, a jelentés elérésére irányul. Távolságtartása a posztmodernről (2001a: 102, 222) s az értelembe vetett bizalma Geertz álláspontját megkülönbözteti a dekonstrukciótól.

Egy rövid gondolatmenet erejéig mégis érdemes megfontolni azt, amit Derrida az aláírásokkal kapcsolatosan állított. Meglátása szerint: „Mi ez - egy név egyetlensége, a nyugati metafizika összevont egysége? Több-e ez, vagy kevesebb a vágyakozásnál (e szó kimaradt Heidegger Nietzsche-idézetéből) egy tulajdonnévre, egy egyetlen, egyedülálló névre és egy elgondolható genealógiára? Kierkegaardhoz hasonlóan vajon Nietzsche nem volt-e egyike annak a néhány nagy gondolkodónak, akik megsokszorozták nevüket s aláírásukkal, személyazonosságukkal, maszkjaikkal játszottak?” (Derrida 1991b: 331).²

Geertz egyik önreflexiótól sem mentes szövegében lehet olvasni egy részletet, mely nehéz feladat elé állítja az értelmezőt. „Az antropológiában mindenesetre, és az én esetemben mindeképpen, már amennyiben e kettőnek köze van a tudományhoz, az osztatlan tapasztalat, amely során megpróbáltam megvetni a lábam a legkülönbözőbb helyeken, és maguk a helyek, amelyek rám nyomták a bélyegüket, úgy látszik, együtt hozták létre mindazt, ami az én szakmai aláírásommal eddig megjelent. Sőt az aláírást is ez hozta létre” (2003: 36, 1995: 29).³

A hermeneutika és dekonstrukció másképpen „lezárhatatlan” felfogása kapcsán figyelembe kell venni Ricoeur megállapítását, miszerint nincsen univerzális hermeneutika, csak különféle interpretációs elméletek vannak (Ricoeur 1998a: 144). Ricoeur maga két főirányzatot, radikálisan eltérő interpretatív irányt különít el. Egyrészt a „gyanú iskoláját” (ennek képviselői szerint Marx, Nietzsche és Freud), illetve a „meghallás” irányát, mely a szimbólumok szavára figyel, ezen utóbbit a „jelentés” irányának is nevezi (Ricoeur 1998a: 148, 150). A „gyanú iskolája” célja a leleplezés, annak bemutatása, hogy a „dolgok” (a társadalom, az élet, a tudat) másként állnak, mint ahogy azt általában gondolni szokták (Geertz 2001b: 188). A „jelentés iránya” az értelem helyreállítását tűzi ki céljául, a ricoeuri felfogás szerint. Ebben a felosztásban, a dekonstrukció inkább a „gyanú”, míg Geertz eljárása inkább a „jelentés” irányának felelne meg. A ricoeuri gyanú iskolájának három alakjával foglalkozó írásában Michel Foucault az interpretáció befejezhetetlenségét úgy magyarázza, hogy „ha az interpretáció sohasem fejeződhet be, az egyszerűen azért van így, mert nincs mit interpretálni. Nincs semmi abszolúte elsődleges, amit interpretálni kellene, mert alapjában már minden interpretáció, önmagában egyetlen jel sem dolog, amely felkínálja magát az interpretáció számára, hanem más jelek interpretációja” (Foucault 1992: 162). Ezen foucault-i interpretáció sokkal inkább a derridai széksziszhez áll közel, mint Geertz álláspontjához.⁴

Geertznél a lezárhatatlanság más értelemben releváns. A művészet interpretációjával kapcsolatban jegyezte meg: „A művészetről való beszéd hiábavalósága, úgy tűnik, azzal a mélységes szükséglettel párosul, hogy vég nélkül beszéljünk róla” (2001b: 272). Geertz gondolatmenete leginkább Gadamer hermeneutikája közelébe vezeti az értelmezőt. Egyrészt a „mondani tudás” végessége, másrészt a „mondani akarás” végtelensége az, mely ebben a felfogásban megnyilatkozik. Az alapvető különbség a „vég nélküli jelentés” és a geertzi felfogásban megjelenő lezárhatatlanság között az, hogy Geertz bár fenntartásokkal, s a nehézségek tudatosításával, de fenntartja s elfogadja az interpretálandó dolog *de facto* létét. Az értelmezésről írja Gadamer: „Az értelmező produktív hozzájárulása elválaszthatatlanul hozzátartozik magának a megértésnek az értelméhez. Ez nem legitimálja a privát és önkényes szubjektív elfogultságokat, mivel a mindenkori szóban forgó tárgy megőrzi teljes meghatározóerejét” (Gadamer 1990: 23).⁵

Az a felismerés, hogy az interpretáció nem tudja kimeríteni az interpretálandó jelentésgazdagságát, a *végesség* belátásaként értelmezhető. A végesség ezen belátása és bejelentése alapvető a filozófiai hermeneutikában. Gadamer a „megérthető lét - nyelv” meghatározása (1984: 329) a megértés térrénumának korlátozottságát fejezi ki.⁶ Jean Grondin a filozófiai hermeneutikát összefoglaló művében döntő mozzanatként értelmezi ezt a belátást. „Lehet-e bármi is egyetemesebb a filozófia számára, mint a végesség? Az időszerű filozófia, mely a vég nélküli megérteni és mondani akarásban lezajló végességünk egyetemességének ered a nyomába, ennek alapján támaszt igényt az univerzalitásra. Ez az igény azonban nem ragadtatja magát végérvényesen megalapozottnak tekintett kijelentésekre. Az ellentmondana mind a végességnek, mind pedig magának az igénynek” (Grondin 2002: 173).

4.1. Lezáratlan interpretáció

A *Kultúrák háborúja*⁷ című írás a Geertztől megszokott módon az antropológia „nyitott” helyzetét, konfliktusos állapotát emeli ki, mint az elemzés kiindulópontját. Az antropológia mint diszciplína „elmosódott”, meglehetősen diffúz voltát, s az antropológusok eltérő felfogását konkretizálva interpretálja a Cook kapitány haláláról kialakított két markáns antropológiai értelmezést, két szerző, Marshall Sahlins és Gananath Obeyesekere írásait követve (2001a:98; 1996: 304). A két szerző elmélete és munkája a geertzi interpretációban többről

szól, mint a „Cook-kérdés”. Az amerikai Sahlins és a Sri Lanka-i Obeyesekere eltérő pozíciója magát az antropológiai megértést és értelmezésmódot jellemzi. Geertz szerint a döntő különbség a két antropológus értelmezése között nem magának az esetnek, s a Polinéziáról szerzett ismereteknek a különbségén nyugszik (bár némi malíciával említi a különbséget, mely Sahlins mélyebb ismereteit mutatja) (2001a: 101, 1996: 305). A lényegi, s így az egész antropológiát érintő döntő eltérés a „kulturális különbség” mibenlétének és annak okának értelmezésében rejlik. Geertz szerint ennek értelmezése „Sahlins számára lényegi, Obeyesekere számára felszíni” jelentőségű (2001a: 102; 1996: 306).

Geertz meglehetősen szkepszissel szól a „posztmodern” aggodalmakról, melyek szerint szinte nem is képzelhető el „legitim” tudás és leírás az antropológiában, azaz a „mátság” megértése és leírása kivitelezhetetlen lenne (2001a: 102; 1996: 306). A kétféle értelmezés mögötti személyes elkötelezettség vállalása Geertz szerint tiszteletet érdemel, még ha a bennszülött antropológus Obeyesekere kissé előítéletesnek tűnik is a fehér antropológusok értelmezésével szemben (2001a: 105 1996: 307).

A legfontosabb az egész kérdés kapcsán a geertzi olvasat szerint az, hogy nem maguk az álláspontok és a bizonyítások, hanem maga a vita, s a párbeszéd alakítja vagy alakíthatja ki a megértést. Csak a nézőpontok ütköztetése, tehát a másik fél (a mindenkor másik fél), vagyis a vitapartner elismerése, a megértés diszkurzív módja, a hermeneutikában oly kiemelkedő szerepet betöltő beszélgetés⁸ során kerülhet felszínre a megértés. Külön-külön, vallja Geertz, Sahlins és Obeyesekere nem lett volna erre képes (2001a: 106, 1996: 308). Geertz személy szerint, amennyiben választania kell, inkább a sahlinsi értelmezést tartja elfogadhatóbbnak, meggyőzőbbnek. Geertz meglátása szerint Sahlins leírása pontosabb, s ezen túl a kép, melyet Sahlins megrajzol, kevésbé meghatározott a „zűrzavaros jelen zűrös hangjai” által (2001a: 106, 1996: 308). Geertz írásának végén a legfőbb kérdésnek azt tartja, hogy vajon sikerült-e emelni az antropológián belüli viták színvonalát. Azon a területen, „ahol a könyvek végén nem kapjuk meg a végső válaszokat” (2001a: 107, 1996: 308) ennél lényegibb kérdés nem is lehetséges. A vitát, a „párbeszédet” folytatni kell, bárkik folytassák is azt, írja Geertz ugyanazt a párbeszédességet hangsúlyozva, mint a Brunerről írott szövegének végén (2001a: 201). A végső szó kimondásáról való lemondás a hermeneutika hosszú történetéből következő felismerése ily módon a geertzi interpretációban meghatározó heurisztikus szerepet kap, s a megértés során módszer rangjára emelkedik.

A *Deep hanging out* című írás⁹ kezdetén a visszatérő geertzi bejelentés olvasható, miszerint a humántudományok „bizonytalanok”, de az antropológia még ezek között is kiemelkedően az (2001a: 107). Bejelentésének igazolására két szerzőt, két habitust és két szöveget rekonstruál. Pierre Clastres és James Clifford az a két szerző, akiken keresztül Geertz megjeleníti a megértésről kialakított felfogások közötti feszültséget. Clastres, aki Lévi-Strauss növendékeként Paraguayban végzett terepmunkát, egy olyan munkát jelentetett meg „mintha egy XVIII. századi jezsuita írása lenne” - állítja Geertz. A guayaki indiánok krónikája, melyet Paul Auster fordított angolra, klasszikus felfogású antropológiai könyv, mely a guayaki indiánok életciklus-leírását adja - írja Geertz (2001a: 107). Olvasatában a könyv korrekt, leíró munka (néhány lírai részlettel, melyeket a *Szomorú trópusokhoz* hasonlít).

A másik szerző, akit Geertz értelmez, James Clifford, teljesen más felfogás és beállítódás képviselője. A történészként induló tudós, aki az antropológia, majd a „kultúratudomány” felé fordult, nem terepmunkát végez, hanem „vándorol”, s könyvében, melynek címe *Routes*,¹⁰ „kontaktzónákat” vizsgál (2001a: 108). Míg Clastres írása konkrét, addig Clifford szövege változatos és indirekt (2001a: 109). Clastres mindössze egyetlen, Montaigne-től származó idézetet alkalmaz könyvében, addig Clifford százával idéz különféle szerzőktől.

Geertz olvasatában a „hősi küldetés” és a posztmodern utazó különbségén túl két világlátásról, s két világleírásról van szó (2001a: 110). Clastres romantikájának és Clifford terepmunka-ellenességének áttekintésével Geertz az ortodox és a forradalmár ellentétpárját vázolja föl (2001a: 114). Olvasatában a clifford-i múzeumok vizsgálata gyökeres támadást jelent az „öserdei” terepmunka-felfogásra nézve. Az empirizmus és a bizonytalanság közötti eltéréssel van dolga az olvasónak. Ez esetleg leegyszerűsítésnek tűnik, jegyzi meg Geertz, de ugyanakkor az egyedi és a különbség iránt fogékony antropológiában számolni kell a szélsőségekkel (2001a: 117). Geertz álláspontja az, hogy a Clifford-féle, a terepmunkának egy sokkal „redukáltabb vagy átalakított” szerepet szánó felfogás semmiképpen sem lesz az antropológiai viták győztese (2001a: 117). Igaz, jegyzi meg Geertz, hogy a Clastres-féle rousseau-i „bennszülötteket dicsőítő”, s azok morális fensőbbiségét ünneplő hangnem egyáltalán nem korszerű, az semmiképpen sem tisztázott, hogy a Clifford-féle „félközeli” felfogás mennyivel vinné előbbre az előbbi (2001a: 118). Geertz felfogásában Clifford, bármilyen eredeti is, és bármennyire nyitott is nem lehet a végső szó az antropológiában. Clastres „ortodoxiaja” ellenére „tudta hová megy, s el is jutott oda” (2001a: 118). Geertz írásának végén megjegyzi: „Talán túl korai felcserélni a gyökereket a járatokkal” (2001a: 118).

Ahogy az „ortodoxia” és az „eredetiség” kérdésének esetében, úgy a *Történelem és antropológia* viszonyát elemző írásban¹¹ konkrét könyveket mutat be Geertz. Arról a képzetről szól, mely a két diszciplína esetleges összeolvadásával kapcsolatban merült föl. A két tudományág közötti kapcsolat és távolság kérdése mindenestre Geertz olvasatában „komplexebb” (2000b: 111; 2001a: 120), mivel a „máshol” nem feltétlenül cserélhető fel a „máskor” kategóriájával. Geertz a történészek és az antropológusok munkáját egymáséitól elhatároltnak vallja, s a megértést ebben az esetben is inkább a párbeszédben, mintsem valamifajta nagyobb egységbe olvadásként tartja elképzelhetőnek. A humántudományokban Geertz meggyőződése szerint „az általános álláspontok és absztrakt elvek talajáról folytatott módszertani viták többnyire terméketlenek” (2000b: 112, 2001a: 122).

Ebből a megfontolásból elemez két konkrét példát, történészek és antropológusok írásainak tényleges bemutatása céljából. Az egyik munkacsoportot „Melbourne-i Csoportnak”, a másikat az „Állam Szimbolikus Konstrukciójának” nevezi (2000b: 113; 2001a: 123). Geertz a vizsgált iskolák bemutatásához konkrét szöveghelyekhez fordul. A melbourne-i csoportról jegyzi meg: „Történelem és antropológia kapcsolata nem két tudományterület egyesítésében, s ezáltal valami sosem volt harmadik megteremtésében áll, hanem abban, hogy viszonyukat egy adott tanulmány keretei között szabályozva definiáljuk újjá: szövegstratégiáról van tehát szó” (2000b: 116-117; 2001a: 127). Geertz tehát a különböző megértési és értelmezési tradíciók szövegezésben előálló értelemdadását tekinti jelentőségteljesnek, s a kétféle látásmódból felszínre hozott jelentés alkothatja a megismerést.

Fontos megemlíteni ebben az összefüggésben Gadamer felfogását a „horizont-összeolvadás-ról”: „horizontra szert tenni mindig azt jelenti, hogy képessé válunk messzebb látni a közelinél és a túl közelinél, de nem azért, hogy eltekintsünk önmagunktól, hanem hogy egy nagyobb egészben és helyesebb arányokban jobban lássuk a dolgokat” (Gadamer 1984: 216).

A másik elemzett irányzat munkáiban a megjelenő kérdések tömegét tartja rendkívülinek (2000b: 118; 2001a: 128). A hatalom szimbolikus megnyilvánulásait vizsgáló történészek és antropológusok írásai leginkább filozófiai kérdéseket hoztak felszínre. A „jelentésről vallott túl egyszerű elképzelés” (2000b: 120; 2001a: 132) az a probléma, melyet a vizsgált munkák felvetnek. A két diszciplína kapcsolatáról írja: „Ez az érdeklődés túl fogja élni a jelenleg általa keltett lelkesedést, félelmeket és zűrzavart. Hogy azonban mindezeket túlélve hova fog vezetni, az ennél már jóval kevésbé világos” (2000b: 120; 2001a: 132). Geertz itt nyíltan a lezáratlan és nyitva hagyott interpretációról beszél. Geertz nem tart a „nyúl és az elefánt egybefőzésének”

veszélyétől (2000b: 121; 2001a: 133), mely megfogalmazás jelzi, Geertz nem azonos szinten jeleníti meg a két diszciplínát, azaz mindkettőnek más-más feladatot tulajdonít. Meglátása szerint a két diszciplína útja nem az egybeolvadás, de sokkal inkább a párbeszéd útján nyerhet a legtöbbet (2000b: 121; 2001a: 133).

A *Helyi tudás és határai, néhány utólagos megjegyzés* című írásban¹² Geertz a tudás lokális, azaz eseti és véges voltát elemzi, s távlatait méri fel. A lokális a geertzi felfogás szerint nem az univerzális ellentéte. A tudás jellegéből fakadóan (ahogyan a politika is) lokális, írja. „Senki sem tud mindent, mivel nincs minden, ami tudható volna” (2001a: 134). Geertz e több írásában is hangsúlyozott meglátása a filozófiai hermeneutika egyik döntő belátása is egyben. A megértés szituatív, s az interpretáció mindenkor véges voltának felismeréséről van itt szó. Geertz felfogásában az univerzálisok, illetve az általánosítások nem bírnak „intellektuális erővel és érdekességgel” (2001a: 134).

Nemcsak az etnográfia érvényes az, amit az általánosítások kritikájaként ír Geertz: „Minden mondat, mely azzal kezdődik, ‘Minden társadalomban...’ az vagy alaptalan, vagy elcsépelt” (2001a: 135).¹³ A tudományos törvények megfogalmazásával és érvényességükkel is ugyanolyan szkeptikus Geertz. A szcientizmus minden formáját alapvető tévedésnek tartja (2001a: 136). És nem csupán tagad, de mérlegeli a lokális tudás hozadékát is. Renato Rosaldo kifejezését alkalmazza (2001b: 439), a „szituált megfigyelő” terminust (2001a: 137). Geertz meglátása szerint annak tudatosítása, hogy a megismerés, megfigyelés, értelmezés „valakié” - azaz bizonyos értelemben korlátozott - semmiképpen nem hátrány. Ennek belátása és tudatosítás határozott előnyökkel bír (2001a: 13).

A megértés körülményessége kapcsán jegyzi meg Geertz, hogy az olyan „nagybetűs” entitások, mint a Történelem, Társadalom, Férfi vagy Nő ugyan sokkal „impresszívőbbek”, mint a kis részletek gondos tanulmányozása, ő mégis az utóbbit tartja relevánsnak, tanulmányozásra érdemesnek (2001a: 138). Az összehasonlítást mindezek a szempontok nem teszik sem feleslegessé, sem lehetetlenné. Éppen ellenkezőleg. Geertz meglátása az, hogy a részletek éppen a többi hasonló részlet háttere előtt, azokkal folytonosan összehasonlítva nyerik el teljes értelmüket és jelentésüket.¹⁴ Az elméletek maguk is a részletekből nőhetnek csak ki (2001a: 138). A törvénykereső tudományok és a lokális tudást (azaz az élet változatosságát) megérteni kívánók között a döntő különbséget nem a módszerben látja - ez meglehetősen régi dichotómia felélesztése lenne -, sokkal inkább abban, hogy mit is akarnak (2001a: 138).

Mozgalomnak tekinti a partikulárisnak, a lokálisnak visszatérését a humán tudományban, s mint minden mozgalomnak, véleménye szerint, teljesítményekre van szüksége, hogy fennmaradhasson (2001a: 139). A kérdést a „gyakorlati filozófia” megújulása szempontjából tartja jelentősnek. Mindez nem a régi „nomotetikus” és „ideografikus” párharc felélesztése Geertz meglátásában. A mindenkor aktuális tudásforma a megérteni kívánt kérdés kihívásai szerint aktualizálódhat. Egy Heideggerről olvasott könyvből vett példát fogalmaz meg, ahol is az a kérdés vetődik fel, vajon ki ismeri a vizet jobban, a hidrológus vagy az úszó. A kép Geertz esetében feltétlenül többletjelentéssel bír, hiszen a humántudomány, a gyakorlati filozófia, az „érintettség” álláspontjáról nézve a megértés nem független a megértettől. A lokális változatosság, az aktuális problémák megértése a döntő a geertzi olvasatban, s nem az általánosítás. Geertz tudatában van annak, hogy az „univerzalizmus kihívására” adható válasz maga is csak időleges, szituatív és „lokális” lehet, de ezzel a tudás és megértés ezen formáját vallónak mindenkor számolnia kell (2001a: 140). „Az értelmező antropológia alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem az, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek - más birkákat őrizve más völgyekben - adtak ezekre a kérdésekre, s így ezeket is befoglalja az emberi megnyilatkozások bármikor felcsapható jegyzőkönyvébe” (2001b: 226).

Összegzés és befejezés

A dolgozat Clifford Geertz teoretikus írásainak hermeneutikai karakterét három szempont alapján vizsgálta. Elsőként a „bizonytalan”, s így hermeneutikát igénylő *helyzet megteremtésének* geertzi eljárása került bemutatásra. Ezt követte a szövegeken keresztül megvalósuló *hermeneutikai eljárás* vizsgálata a Geertz-szövegekben. Harmadik szempontként pedig az *interpretáció lezáratlansága* és a *megértés párbeszédben* megjelenő felfogása került a figyelem centrumába. Ezek a Geertz antropológiájának meghatározó összefüggéseit megjelenítő mozzanatok igazolhatják, hogy a hermeneutika Geertz gondolkodásának központi témájaként határozható meg.

További kutatások feladata lehetne a hermeneutikai látásmód további részleteinek feltárása, s Geertz empirikus, terepmunkán alapuló szövegeinek elemzése. Vizsgálat tárgyát képezheti a geertzi szerzőségkoncepciónak, s annak a szövegalkotási módnak az összevetése, mely alapján Geertz a saját írásait felépíti. Ugyancsak további elemzést igényelne a teljes geertzi életmű.

Különösen fontos lenne az önreflexív szövegek életművön belül játszott szerepének tisztázása. Az olyan témák, mint a „szimbolikus” antropológia kapcsán felmerült kérdések fontos kutatási téma lehetne. Geertz azt írta a szimbolikus antropológiáról s annak kialakulásáról, hogy: „(ezt az elnevezést mások, másutt adták neki, s én magam sosem voltam teljesen elégedett vele, főleg mert azt sugallja, hogy ahogy van ‘gazdasági antropológia’, ‘politikai antropológia’ vagy ‘vallásantropológia’, ez is csupán egy speciális terület vagy aldiszciplína, nem pedig az egész tudományág alapvető kritikája), és abban állt, hogy a jelentés szisztematikus tanulmányozását, a jelentés mozgatóit és a jelentés megértését állította a kutatás és az elemzés centrumába, hogy az antropológiát, vagy legalábbis a kulturális antropológiát hermeneutikai diszciplínává változtassa” (2003:33; 1995: 27). Az idézetből kiderül, az egész tudományágat érintő kérdésről van szó, tehát a probléma megkerülhetetlen jelentőségű.

A jelen dolgozatban csak egy gondolatmenet erejéig, felvetett kérdés, a hermeneutika és dekonstrukció kapcsolatáról egy külön elemzésben alaposabban értelmezhető lenne. Ennek jogosságát a hermeneutika és a dekonstrukció közötti esetleges párbeszéd szükségessége is alátámaszthatja.

Geertz írásainak tanulmányozását különösképpen az igazolhatja, hogy gondolatai és meglátásai messze túlmutatnak az antropológián mint diszciplínán. Geertz írásai minden bizonnyal igényt tarthatnak arra a maradandó szerepre, melyet ő maga biztosítottnak tartott Bronislaw Malinowski, Claude Lévi-Strauss vagy Thomas S. Kuhn munkáival kapcsolatosan. Clifford Geertz életművének gazdagságát egyetlen értelmezés sem mérítheti ki egészen, ezzel is az életművek és az értelmezések mibenlétét igazolva.

Jegyzetek

Bevezetés

- ¹ Az angol „Interpretive” alak helyett a dolgozat az „interpretatív” formát alkalmazza.
- ² A hazai szakirodalom szempontjából fontos szöveg, a *Sűrű leírás* először 1988-ban jelent meg (Vári szerk. 1988: 13-61). Újraközölve (*Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég, 1994. 2. Kiadás: Osiris, 2001b) Niedermüller Péter válogatásában és utószavával, és (Bohannon-Glazer szerk.: *Mérföldkövek*. Panem, 1997). A recepcióhoz lásd (Borsányi 1983: 11, a szimbolikus antropológián belül tárgyalja Niedermüller 1989:39, 1992: 54, 1994:109, és utószó Geertz 2001b:443-446 átfogóan mutatja be, Hoppál 1992: 201a szövegelmélet irányából tekinti, Nyíri Tamás 1993: 31, az „értelemadás” szerepét emeli ki, Vidacs 1996-os recenziója, Szummer 1998: 76, a posztmodern felől értelmezi, N. Kovács 1999:485, N. Kovács a hermeneutika Heidegger és Gadamer féle irányának és a Ricoeur-féle szöveg felfogás keretében értelmezi Geertz korábbi írásait, Bán-Biczó 2000 az interpretatív megközelítés keretében tekinti), s ezeken túlmenően beláthatatlan mennyiségű Geertzre való hivatkozás.
- ³ Így a történeti antropológiában. Lásd Sebők (szerk.) 2000: 17, 75, 151, 157, Vári (szerk.) 1988., Burke, 1992:495.
- ⁴ H. Szilágyi (2000) a magyar nyelvű Geertz-válogatás (*Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris, 2001) kapcsán egy másik belső felosztást jobbnak tartott volna: az antropológia kérdései, esettanulmányok, majd a módszertani írások sorrendben. H. Szilágyi (2000: 159), de ez a rendszerezés csak az életmű egy részét érinti.
- ⁵ Amennyiben az egyes szövegeknek jelent meg magyar fordítása, úgy ezeket is figyelembe veszi a dolgozat, de mindenképpen magyar nyelven adja a szövegrészeket, s a végjegyzetben az eredeti idézeteket. A tanulmányok címe is a jegyzetekben szerepel, míg a bibliográfia a kötet címét tartalmazza. Geertz fordíthatóságáról (Niedermüller 2001b: 445, továbbá Medick 1988: 104). A dolgozat csupán Geertz szövegeinek fordítóit adja meg a jegyzetekben, de ez nem jelenti a műfordítás semmibevételét, sőt azt interpretációs kihívásnak tekinti.

1. Hermeneutikai mozzanatok Geertz antropológiájában

- ¹ A hermeneutikában a szöveg mint az interpretáció kiemelkedő és centrális tárgya jelenik meg. A szöveg, a szerző, a befogadó, interpretáció szinte könyvtárnyi irodalommal bír az antikvitástól kezdődően. A hermeneutikában megjelenő „szöveg” kérdéséhez lásd Schleiermacher 1990: 53, Dilthey 1974: 474, Gadamer 1984: 211 és 1991a: 22, Ricoeur 1997a: 29 és 1999a:10, Grondin 2002: 50, 69.
- ² Az életvilág („Lebenswelt”) husserli fogalma nem expliciten, de megjelenik Geertznél (2001b:101, 250), a vizsgált kultúra számára adódó „világ” gondolatában. A kérdéshez alapvetően (Husserl 1997, Schütz 1984: 405 és 160, Schütz-Luckmann 1984: 270, Berger-Luckman 1998: 37, Rapolyi 2000: 131). A mindennapi élet elemzéséről Heller Ágnes (1996: 93, 100, 104) írt hosszabb tanulmányt.

- ³ A lét interpretatív karaktere, s egyetemesen perspektivikus volta Nietzsche (1997: 304). *A vidám tudomány* című írásában markánsan jelenik meg. A mindennapi világban-való-lét értelmezésre, hermeneutikára szoruló volta Heidegger *Lét és idő* (2001: 28, 55) című művével a hermeneutika modern alapvetései között szerepel. Heidegger a jelenvalólét fenomenológiáját nevezi hermeneutikának (i.m. 55). Heidegger (1992: 35) a „világban való lét” alapvetéseként az ön-értést nevezi meg. Az interpretáció természetesen a hermeneutika egész történetében jelen van (Dilthey 1990: 74; Habermas 1990: 165). A „népi pszichológia” jelentésfelfogásáról Andy Clark fenntartásokkal teli elemzést végzett (1999: 64), Daniel Dennett (1996: 35) az „intencionalitás” kifejezést a „valamire való irányultság” értelmében alkalmazza, ez az értelemkereső „alapállás” segíti az embereket evolúciósan is, vallja Dennett.
- ⁴ „to make the existence of someone who saw human beings as, quoting myself paraphrasing Max Weber, ‘suspended in webs of meaning they themselves have spun’ a good deal easier.” (2001a: 17).
- ⁵ Az önhivatkozás, másrészt az idézetek idézete megjeleníti a szövegek időbeli távolságának kérdését, mely Geertz hermeneutikájának egyik alapeleme. Jelzi ugyanakkor a reflexivitást, vagy akár az intertextualitás kérdéseit is, mely Geertz esetében az álláspontok sokféleségének adhat hangot.
- ⁶ Geertz kultúrafelfogása erős hatást gyakorolt a történeti antropológia számos képviselőjére (Vári szerk. 1988, Sebők szerk. 2000:10, 17, 75, 130, 151, 165, Burke 1992: 495).
- ⁷ A geertzi jelentésfelfogás „homogenizáló” voltának kritikája a szociálandropológiában (Leach 1996:37). Wolf bírálata a „jelentéskereső” antropológiáról általában (Wolf 1995: 29). A posztmodern irodalomkritikai megközelítésben (Crapanzano 1999: 534), a mikrotörténelem felől pedig Levi (2000: 137, 140). James Clifford (1999a: 512) szerint a kultúra nem tárgy, de nem is „jelentéssel” bíró struktúra, sokkal inkább annak temporális voltát hangsúlyozza, egyértelműen a geertzi koncepció ellenében is. Dan Sperber a kognitív megközelítés felől a geertzi felfogást annyiban bírálja, hogy az a „reprezentációk” azonosságát tételezi fel a kultúrában (Sperber 2001: 100). Geertz antropológiájáról továbbá Descola (1993: 36), Terence Turner (1997: 111) valamint Wilhelm (1999) is bizonyos elégedetlenséggel utal a kultúrakoncepciók elégtelenségére. Geertz további bírálatairól (Takáts 1999: 39). Megengedhető talán a párhuzam a geertzi kultúrakoncepció és az igen erősen kulturalista érvrendszert alkalmazó Csányi Vilmos felfogása között. Geertz (1988b) az egyén és a kultúra között szükségszerű kapcsolatot lát. Csányi (1995: 39) véleménye szerint az egyén a csoport „szimbólumprocesszási” folyamatának alkatrésze. Csányi (1999: 250) a reprezentációk kulturális eredetét döntőnek véli az egyéni tudás és élet szempontjából.
- ⁸ A *Thick Description* kifejezést Geertz Gilbert Ryle-től kölcsönzi (2001b: 197). A magyar szakirodalomban Berényi Gábor fordításában „sűrű leírás” alakban terjedt el. Sebők Marcell (2000: 10) inkább a „tömény leírás” kifejezést tartja pontosabbnak. A dolgozat a *sűrű leírás* formát használja.
- ⁹ *Thinking as a Moral Act: Ethical Dimensions of Anthropological Fieldwork in the New States*. In Geertz 2001a: 21-41.
- ¹⁰ Az interpretált „tényekről” (Malinowski 1972:108), Malinowski „megértés és kontextus” felfogásáról (Nyíri Kristóf 1994: 100). Lévi-Strauss szkeptikusabb álláspontjáról (2001. I. kötet: 24, II. kötet: 165), Evans-Pritchard a „fordítást” a szociálandropológia alapvető feladatának tartja (1997: 568), Edmund Leach is a fordításhoz hasonlította az antropológus megértését (1996: 46). A szociológiában Max Weber (1987: 37) az „értelmező megértést” mint a társadalomtudomány célját nevezi meg. Mannheim Károly (2000: 342) többek között

Weberre és Diltheyre is támaszkodva fogalmazza meg tudásszociológiáját. A kortárs szociológiában Bourdieu (2002: 59, 69) alapvetően emeli ki az „értelemadás” szerepét. A társadalomtudományok hermeneutikájáról általában Foucault (1996, 1999, 2000a: 389). A nyelvészetben alapvető kérdéssel kapcsolatban Jakobson (1969: 381) a „teremtő áttétel” szerepét adta a fordításnak. A nyelvészetről továbbá Bahtyin (1988: 247), Frake (1997: 496), Hymes (1997: 458). A filozófiai és a tudományos interpretáció megkerülhetetlen voltáról Alfred North Whitehead írt meggyőző erővel (2001: 30). Whitehead szerint interpretálatlan tény csupán egy „kő önéletrajza” tartalmazhatna. A tudományfilozófiában (Kuhn 2000: 206, Márkus 1992: 283) reflexiói alapvetőek. Feyerabend „leleplező” gondolatai (1998: 156, 1999: 222). A történelemben meghatározó értelmezésről Marc Bloch (1996: 101), E.H. Carr (1993: 22), valamint David Carr (1999: 60). White (1997: 189) gondolatmenete és érvelésmódja alapvető a történetírás „interpretatív” voltának tisztázásában.

¹¹ A „divinatorikus” megértésről Schleiermachersnél (1990: 53), továbbá Gadamer (1984) és Grondin (2002: 109).

¹² A szemiotikának hatalmas magyar nyelven megjelent irodalma van. Cikkek, konferenci anyagok, könyvek sora olvasható. (Részletesen: Voigt 1977, míg röviden Sebeok 1981).

¹³ A „szöveg világa” Paul Ricoeur háromkötetes művének harmadik részéből való fejezetre, *A szöveg világa és az olvasó világa* címűre utal (1998b és 1999a: 310-352).

2. Hermeneutikai helyzetmeghatározás

¹ Schleiermacher szerint a hermeneutikára mindenhol szükség van, ahol lehetőség van a félreértésre (Gadamer 1984: 138).

² „The trouble is that no one is quite sure what culture is” (Geertz 2001a: 11)

³ *Thinking as a Moral Act: Ethical Dimensions of Anthropological Fieldwork in the New States*. Geertz 2001a: 21-41.

⁴ *Anti Anti-Relativism*. Geertz 2001a: 42-67. Magyarul: *Anti-antirelativizmus*. Geertz 2001b: 344-373. Fordította Andor Eszter. A relativizmushoz, s a „másság” kérdéséhez továbbá Fehér Márta 1998, Ludassy 1998, Tengelyi 1998a, 1998b.

⁵ *The Uses of Diversity*. Geertz 2001a: 68-88. Magyarul: *A sokféleség édes haszna*. Geertz 2001b: 374-396. Fordította: Andor Eszter.

⁶ Geertz és a morális felelősség kapcsolatáról Geertz 2001a: 260, valamint Niedermüller Péter utószava (Geertz 2001b: 444).

⁷ *The World in Pieces: Culture and Politics at the End of the Century*. Geertz 2001a: 218-263. Továbbá Geertz 1998, 2000a, 2002a.

⁸ A posztmodern kérdéséhez Lyotard 1993, Rorty 1993, Pethő (szerk.): 1992.

⁹ Samuel Huntington a jelen főbb civilizációinak a kínai, japán, hindu, iszlám, ortodox, nyugati, latin-amerikai mellett az afrikait tartja, ez utóbbit vitatottnak írja (1998:57-61).

¹⁰ Geertz korábbi írása a témában. *A forradalom után: a nacionalizmus sorsa az új államokban*. Geertz 2001b: 119-143. Fordította: Jakab András.

¹¹ Geertz etimológiai példái a *Country, People, Society, Nation* szavak. (Geertz 2001a: 232-233)

¹² *Culture, Mind, Brain / Brain, Mind, Culture*. Geertz 2001a: 203-217.

¹³ *Az interpretációk konfliktusa* címmel Ricoeur 1969-ben jelentette meg hermeneutikai esszéit. Magyar nyelven ezen a címen egy rövidebb írás olvasható Ricoeur egy korábbi, 1965-ös kötetéből (Ricoeur 1998a: 139-150).

¹⁴ „*A bennszülöttek szemszögéből*”: *Az antropológiai megértés természetéről*. Geertz 2001b: 227-245. Fordította: Kovács Éva. Továbbá Geertz 2000a.

3. Hermeneutikai eljárás

¹ Wittgenstein megfogalmazása szerint „Az esetek *nagy* részében - ha nem is *minden* esetben -, amikor a ‘jelentés’ szót használjuk, a szót így magyarázhatjuk: egy szó jelentése - használata a nyelvben” (Wittgenstein 1998: 42). Lásd továbbá (Geertz 2000a: 29), ahol Whorf elgondolásával szemben érvel a wittgensteini felfogás mellett (Sapir 1997 és Whorf 1997). A wittgensteini használatelmélet elemzését és kritikáját adja Neumer Katalin (1995:139-156). Wittgensteinhez továbbá (Wittgenstein 1989, 1995; Nyíri Kristóf 1994: 75, 91).

² A filozófia és az irodalomelmélet jelentőségét hangsúlyozza Geertz, mivel ezek intellektuálissá tették az antropológiát (2001b: 436-437). Ugyanezen okból tartja jelentősnek Lévi-Strauss munkásságát (i.m.: 432).

³ Malinowski *Naplójának* részletei megjelentek magyar fordításban. Malinowski 2001. Fordította: Zentai Violetta.

⁴ A szövegek mint az értelmezés kiindulópontja kérdéséhez (Geertz 2001a: 73, 2001b: 380), ahol Rorty szövege valamint (Geertz 2001a: 69, 2001b: 375), ahol Lévi-Strauss szövege az interpretáció kiindulópontja.

⁵ Geertz 2001b: 188.

⁶ Arisztotelész 1994a, 1994b. Az arisztotelészi hermeneutika a kijelentésekkel foglalkozik, így hatóköre lényegesen szűkebb, mint a mai filozófiai hermeneutikáé.

⁷ Montaigne *Az emberevőkről* írott esszéjének (Montaigne 2001: 263-277) Edmund Leach kiemelkedő jelentőséget tulajdonít az antropológiai gondolkodás kialakulásában (Leach 1996: 57).

⁸ Az a „zavar” melyet Geertz Lévi-Strauss *Szomorú trópusok* (Lévi-Strauss 1979) című könyvével kapcsolatosan fejez ki (Geertz 2001b: 413, 2001c: 6, valamint Kálmán C. György 1999: 604), emlékeztet arra a zavarodottságra, melyet Ruth Benedict fejezett ki Spengler (1995) *A Nyugat alkonya* című művével összefüggésben (Benedict 1997: 260).

⁹ *Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása*. Geertz 2001b: 304-323. Fordította: Kovács Éva.

¹⁰ N. Kovács Tímea, James Clifford, Richard Handler és Daniel Segal, Vincent Crapanzano, Francesco Loriggio írásai a *Helikon* 1994/4. számában.

¹¹ Barthes: *A műtől a szöveg felé*. Barthes 1998:67-74, Derrida 1991a, 1991b, 1994., 1998, Foucault: *Mi a szerző?* Foucault 2000b:119-145.

¹² Edmund Husserl 1997: 78, Mezei Balázs 1997: 112.

- ¹³ Geertz szerzőségfelfogásához (Geertz 2001c, 2002b). A szerző „halála”, illetve a jelentések pluralitása kérdéséhez Barthes 1998, Eco 1988, 1995, 1998, 2001a, 2001b, Foucault 1992a, 1992b, 2000b, 2000c, Paul de Man 1991, 2002. E munkák szerzőségkonceptiója már a dekonstrukció értelmezési tartománya felé mutat.
- ¹⁴ *The Strange Estrangement: Charles Taylor and the Natural Sciences*. Geertz 2001a: 143-159.
- ¹⁵ Dilthey megfogalmazása szerint: „A szellemtudományoknak alkalmasint minden természetmegismeréssel szemben megvan az az előnyük, hogy tárgyuk nem az érzékekben adott jelenség, nem egy valóságos puszta visszfénye egy tudatban, hanem közvetlen belső valóság maga, mégpedig mint belülről megélt összefüggés az” (Dilthey 1974: 472).
- ¹⁶ Márkus 1992: 309.
- ¹⁷ Latour 1999: 172.
- ¹⁸ A nyugati gondolkodás, különösen Wittgenstein és a zen buddhizmus „összekeverésének” kritikájához lásd Eco 1998: 256-282.
- ¹⁹ *The Legacy of Thomas Kuhn: The Right Text at the Right Time*. Geertz 2001a: 160-166. Magyarul: *Thomas Kuhn öröksége: A megfelelő szöveg a megfelelő időben*. Fordította: Babarczy Eszter (Geertz 1997), a magyar nyelvű idézetek a dolgozatban ebből a fordításból valók. Kuhn magyarul: (Kuhn 1998, 1999, 2000 mely utóbbi a főmű második magyar kiadása). A kérdéshez továbbá Feyerabend 1998, 1999, Schwendtner 2000, Rapolyi 2000, Fehér Márta 1998.
- ²⁰ A hatástörténet jelentőségéről a hermeneutikában, Gadamer 1984: 213.
- ²¹ *The Pinch of Destiny: Religion as Experience, Meaning, Identity, Power*. Geertz 2001a: 167-186.
- ²² A *dated* szó szótári jelentései az elavult, de a keltezett is, s a kettő közt jelentős értelemeltérés érzékelhető. (Geertz 2001a: 168)
- ²³ Goffman é.n.: 11.
- ²⁴ *Imbalancing Act: Jerome Bruner's Cultural Psychology*. Geertz 2001a: 187-202. Jerome Bruner magyarul: Bruner 2001 és Bruner-Lucariello 2001. Pléh Csaba hatalmas pszichológiatörténetében Geertzet a kognitívizmus és a relativizmus összefüggésében említi meg (Pléh 2000: 485). A kognitívizmus és a narratívák kérdéséhez Edward Bruner 1999, Chomsky 1995, Clark 1999, Dennett 1996, Searle 2002, Sperber 2001, Wilhelm 1994.

4. Párbeszéd és megértés

- ¹ A párbeszéd mint a gondolkodás „létmódja” kérdéséhez Platón 2001: 89. A párbeszéd és a filozófia kérdéséhez Jaspers 1996: 28. Kulcsár Szabó Ernő a hermeneutika és a dekonstrukció általa kíváncsún tartott párbeszédéről írja: „Az egyik ugyanis a nem-identikus szövegiség szemantikai differenciáinak szaporításában számolja fel, a másik ellenben a jelentés lezárhatatlanságának beszéd és viszontbeszéd képezte kölcsönösségében őrzi meg az emberi közlés időbeliségét. Ezért lép a dekonstrukció a szövegiség poligrafikus-strukturális, a hermeneutika pedig a beszédszerűség polilogikus-antropológiai horizontjába” (2000: 74). A kérdéshez továbbá Barthes 1998, Derrida 1991b, Fehér M. István 2000, Gadamer 1991b, Jauss 1997, Paul de Man 1991, 2002, Pethő (szerk.) 1992, Szegedy-Maszák 2000: 88, Takáts 1999: 39.

- ² Az értelmezés természetesen Geertz és Derrida gondolatmenetét hozza összefüggésbe, s ettől elkülönítve kell tekinteni a Derrida által hivatkozott szerzőket, mivel Kierkegaard álnevei, pontosabban szerzői nevei a kierkegaardi életmű szervezőelveként határozhatóak meg (Kierkegaard 2000). Nietzsche egész gondolkodását áthatja a nevek meghatározó volta (így Dionüszosz vagy akár Zarathustra neve) (Nietzsche 1996, valamint 2000). Nietzsche és a nevek kérdéséhez (Heller 2000: 168).
- ³ *Diszciplínák*. (Geertz 2003) Magyar Lettre Internationale 2002-2003. Tél: 30-36. Fordította: Karádi Éva.
- ⁴ Betti 1992, Bultmann 1990, Fabiny 1998, Hirsch 1998, Palmer 1998, Pannenberg 1990, Pareyson 1992 (akinek jelentős hatása volt Umberto Eco felfogására, erről Eco 1998: 52).
- ⁵ Gadamer 1991a: 39, Bacsó 2001: 61.
- ⁶ Schwendtner elemzésében Kuhn egyik legfőbb hermeneutikai előfeltevése a végesség belátása (Schwendtner 2000: 146).
- ⁷ Sahlins értelmezése szerint a hawaiiak James Cook megérkezését Lono isten eljövételével azonosították, majd Cook törött árboc miatti visszatérését a rituális rend felborításaként értelmezve végeztek Cookkal. Obeyesekere ezt az „istenítést” etnocentrikusnak tartja és elutasítja. *Culture War*. Az Available Light kötet V. fejezetének (The State of Art) alfejezeteként. Geertz 2001a: 97-107. Magyarul: *Kultúrák háborúja*. (Geertz 1996) Fordította: Rupp Anikó.
- ⁸ Gadamer megfogalmazása szerint a „beszélgetés a megértés folyamata” (Gadamer 1984: 270) továbbá Gadamer (1994: 167).
- ⁹ *Deep Hanging Out*. A The State of Art alfejezeteként. Geertz 2001a: 107-118. James Clifford magyarul 1999a, 1999b, 2000, 2001, 2002.
- ¹⁰ Clifford könyvéről Vörös 1999: 592.
- ¹¹ *History and Anthropology*. Geertz 2001a: 118-133. Magyarul: *Történelem és antropológia*. (Geertz 2000b. Fordította: Sajó Tamás. A magyar idézetek ebből a fordításból származnak). Geertz tanulmányára reflektál Renato Rosaldo 2000.
- ¹² „*Local Knowledge*” and *Its Limits: Some Obiter Dicta*. Geertz 2001a: 133-142.
- ¹³ „Any sentence that begins, ‘All societies have...’ is either baseless or banal.” 2001a: 135.
- ¹⁴ Geertz 2002a: 70.

Bibliográfia

Clifford Geertz elemzett művei

Geertz, Clifford

- 2001a *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Third Printing, first paperback printing. Princeton, Princeton University Press.
- 2001b *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. 2. kiadás. (Első kiadás Budapest, Századvég, 1994.) Válogatás, utószó Niedermüller Péter. Budapest, Osiris.
- 1988a Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban*. Budapest, Akadémiai: 13-61. (újraközölve *Az értelmezés hatalma*, 1994 és 2001, továbbá Bohannan-Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem, 1997: 713-742.)
- 1988b A kultúra fogalmának hatása az ember fogalmára. *Kultúra és Közösség* 1988/4: 67-75.
- 1995 A tények után. *Magyar Lettre Internationale* 1995. ősz, 18. szám: 26-29.
- 1996 Kultúrák háborúja. *BUKSZ* 1996/3. szám: 304-308.
- 1997 Thomas Kuhn öröksége: a megfelelő szöveg a megfelelő időben. *BUKSZ* 1997/3. szám: 355-357.
- 1998 Az identitás politikájáról. *Magyar Lettre Internationale* 1998-1999 tél, 31. szám: 25-27.
- 2000a Kultúrák. *Magyar Lettre Internationale* 2000 ősz, 38. szám: 28-34.
- 2000b Történelem és antropológia. Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika Kör: 109-122. /Replika Könyvek 7./
- 2000c Osztályozás, naptárak és a pontos idő. Fejős Zoltán (szerk.): *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye*. Budapest, Osiris: 103-111.
- 2001c Az eszes vadember. *Magyar Lettre Internationale* 2001 tavasz, 40. szám: 6-9.
- 2002a Városok. *Magyar Lettre Internationale* 2002 nyár, 45. szám: 67-70.
- 2002b Az utolsó humanista. *BUKSZ* 2002/4 szám: 400-404.
- 2003 Diszciplínák. *Magyar Lettre Internationale* 2002-2003 tél, 47. szám: 30-36.

Felhasznált irodalom

Alexander, Jeffrey C.

- 1996 *Szociológiaelmélet a II. világháború után*. Budapest, Balassi.
2001 Modern, anti, poszt és neo. *Magyar Lettre Internationale*, 2001 ősz, 42. szám: 72-77.

Apel, Karl-Otto

- 1990 A hermeneutika filozófiai radikalizálása Heideggernél és a nyelv értelemkritériumának kérdése. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest 189-245. /A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára 4. Kötet/

Arisztotelész

- 1994a *Hermeneutika*. Budapest, Kossuth.
1994b *Poétika*. Budapest, Kossuth.

Bacsó Béla (szerk.)

- 1990 *Filozófiai hermeneutika*. Budapest. /A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára 4. Kötet/
1991 *Szöveg és interpretáció*. Budapest, Cserépfalvi.

Bacsó Béla

- 2001 Megjegyzések a hermeneutikáról. *BUKSZ*, 2001 tavasz: 58-62.

Bahtyin, Mihail

- 1983 A beszéd műfajai. In Kanyó - Siklaci (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó: 246-282.

Bán András - Biczó Gábor

- 2000 Kutató tekintet. *Magyar Lettre Internationale*, 2000 ősz, 38. szám: 25-27.

Barthes, Roland

- 1983 *Mitológiák*. Budapest, Európa.
1998 *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Budapest, Osiris.

Benedict, Ruth Fulton

- 1997 A kultúra integrációja. In Bohannon, Paul-Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem - McGraw-Hill: 253-262.

Berger, Peter - Luckmann, Thomas

- 1998 *A valóság társadalmi felépítése*. Budapest, Jósöveg Műhely.

Betti, Emilio

- 1992 A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana. *Athenaeum* I/2: 3-52.

Bloch, Marc

- 1996 *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest, Osiris.

Borsányi László

- 1983 Bevezetés a szimbólumok antropológiai kutatásába. In Hoppál Mihály-Niedermüller Péter (szerk.): *Jelképek - kommunikáció - társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont: 7-18.

Bourdieu, Pierre

- 2002 A kulturális alkotások tudományos vizsgálata érdekében. uő: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág: 49-83.

Bruner, Edward

- 1999 Az etnográfia mint narratíva. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat: 181-196.

Bruner, Jerome

- 2001 A gondolkodás két formája. In László János-Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat: 27-57.

Bruner, Jerome-Lucariello, Joan

- 2001 A világ narratív újrateremtése a monológban. In László János-Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat: 131-156.

Bultmann, Rudolf

- 1990 A hermeneutika problémája. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: 91-114.

Burke, Peter

- 1992 Antropológusok és történészek. *BUKSZ*, 1992 tél: 490-496.
- 2000 Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése. In *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat: 37-52.

Carr, David

- 1999 A történelem realitása. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat: 69-84.

Carr, E.H.

- 1993 *Mi a történelem?* Budapest, Századvég.

Chomsky, Noam

- 1995 *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Utószó Pléh Csaba. Budapest, Osiris.

Clark, Andy

- 1999 *A megismerés építőkövei. Filozófia, megismeréstudomány és a párhuzamos megosztott feldolgozás*. Utószó Pléh Csaba. Budapest, Osiris.

Clifford, James

- 1999a Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon*. Irodalomtudományi Szemle. 1999/4, Kulturális antropológia és irodalomtudomány: 494-513.

1999b Az etnográfiai allegóriáról. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat: 151-179.

2000 Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 2000/2001 tél, 39. szám: 12-17.

2001 Utazó kultúrák. *Magyar Lettre Internationale* 2001 tavasz, 41. szám: 5-10.

2002 Kiállított kultúrák. *Magyar Lettre Internationale* 2001/2002 tél, 43. szám: 23-26.

Cohen, Anthony

1997 A kultúra mint identitás egy antropológus szemével. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris: 101-108.

Crapanzano, Vincent

1999 Hermész dilemmája: a szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. *Helikon* 1999/4: 514-539.

Csányi Vilmos

1995 Gondolkodás, gondolkodás szimbólumokban. In Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk” A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest, Osiris - Századvég: 23-41.

1999 *Az emberi természet. Humánetológia*. Budapest, Vince.

Dennett, Daniel C.

1996 *Micsoda elmék. A tudatosság megértése felé*. Budapest, Kulturtrade.

Derrida, Jacques

1991a Az el-különböződés. Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest, Cserépfalvi: 43-63.

1991b Két kérdés aláírásokat értelmezve (Nietzsche/Heidegger). *Literatura* 1991/4: 323-335.

1994 A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában. *Helikon* 1994/1-2: 21-35.

1998 Van-e nyelve a filozófiának? *Magyar Lettre Internationale*, 1998 ősz, 30. szám: 21-23.

Descola, Philippe

1993 Az oksági magyarázat. In Descola-Lenclud-Severi-Taylor: *A kulturális antropológia eszméi*. Budapest, Századvég: 13-75.

Dilthey, Wilhelm

1974 *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Budapest, Gondolat.

1990 Vázlatok a történelmi ész kritikájához. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: 61-90.

Eco, Umberto

1988 Széljegyzetek A rózsá nevéhez. uő: *A rózsá neve*. Budapest, Árkádia: 583-617.

1995 *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest, Európa.

1998 *Nyitott mű*. Budapest, Európa.

2001a Szövegek túlintertálása. *Helikon* 2001/4: 504-518.

2001b Szöveg és szerző között. *Helikon* 2001/4: 519-532.

Evans-Pritchard, Edward Evan

1997 Szociálintropológia: múlt és jelen. In Bohannon, Paul-Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem - McGraw-Hill: 558-574.

Fabiny Tibor (szerk.)

1998 *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. 2. kiadás. (Első kiadás 1987) Szeged, JATEPress. /Ikonológia és műértelmezés 3./

Fabiny Tibor

1998 A hermeneutika tudománya és művészete. In Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. Szeged, JATEPress: 9-14. /Ikonológia és műértelmezés 3./

Fehér Márta

1998 Relativizmus és racionalizmus. *Századvég* 1998 ősz, Új folyam 10. szám: 3-15.

Fehér M. István

2000 Művészet, esztétika és irodalom Hans-Georg Gadamer filozófiai hermeneutikájában. In Bednaries Gábor-Bengi László-Kulcsár Szabó Ernő-Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest, Osiris: 15-67.

Feyerabend, Paul

1998 A tudomány egy szabad társadalomban. Laki János (szerk.): *Tudományfilozófia*. Budapest, Osiris: 153-169.

1999 A szakember vigasztalása. Forrai Gábor-Szegedi Péter (szerk.): *Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Áron: 219-250.

Foucault, Michel

1992a A diskurzus rendje. *Holmi*: 869-889.

1992b Nietzsche, Freud, Marx. *Athenaeum* 1992 I/3: 157-171.

1996 *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest, Atlantisz.

1999 *A szexualitás története. A gyönyörök gyakorlása*. Budapest, Atlantisz.

2000a *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Budapest, Osiris.

2000b Mi a szerző? uő: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, Latin Betűk: 119-145.

2000c Az önmagasság technikái. uő: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, Latin Betűk: 345-369.

Frake, C.O.

1997 Hogyan kell Szubanuniul italt kérni. In Pléh-Síklaki-Terestyéni (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest, Osiris: 496-501.

Gadamer, Hans-Georg

1984 *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest, Gondolat.

1990a Hermeneutika. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: 11-28.

1990b Retorika, hermeneutika és ideológiakritika. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: 171-188.

1991a Szöveg és interpretáció. Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest, Cserépfalvi: 17-41.

1991b Destrukció és dekonstrukció. *Literatura* 1991/4: 336-346.

1994 *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins.

Goffman, Erving

é.n. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Thalassa Alapítvány - Pólya Kiadó.

Grassi, Ernesto

1992 A humanista tradíció. *Athenaeum* I/2: 53-95.

Grondin, Jean

2002 *Bevezetés a filozófiai hermeneutikába*. Előszó Hans-Georg Gadamer. Budapest, Osiris.

Habermas, Jürgen

1990 A szellemtudományok önreflexiója. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: 147-170.

Handler, Richard - Segal, Daniel

1999 A plurális valóság elbeszélése. *Helikon*, 1999/4.: 540-571.

Heidegger, Martin

1991 Mít jelent gondolkodni. Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest, Cserépfalvi: 7-16.

1992 Az idő fogalma. Uő: *Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus 1933/34*. Budapest, Kossuth: 25-51.

2001 *Lét és idő*. 2. kiadás. Budapest, Osiris.

Heller Ágnes

1996 Mindennapi élet és racionalitás. uő: *A székely hatalma*. Budapest, Osiris: 93-350.

2000 Mít számít, kinek beszél. A megszólított esete Nietzsche Zarathustrájában. *Gond* 23-24. szám: 158-171.

Hirsch, E.

1998 A jelentés és a jelentőség újraértelmezése. In Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. Szeged, JATEPress: 319-342. /Ikonológia és műértelmezés 3./

Hoppál Mihály

1992 Etno-allegória vagy ál-etnográfia. *BUKSZ*, 1992, 2. szám: 196-202.

H. Szilágyi István

2000 Az értelmezés művészete. Clifford Geertz antropológiai tanulmányainak jogelméleti olvasata. Uő: *A jogi antropológia főbb irányai. Történeti és elméleti vázlat*. Budapest: 157-165. /Jogfilozófiák/

Huntington, Samuel

1998 *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa.

Husserl, Edmund

- 1997 Utószó. A Gondolatok egy tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia kapcsán című művének második kiadásához. In Ricoeur: *Fenomenológia és hermeneutika*. Budapest, Kossuth: 59-94.

Hymes, Dell

- 1997 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh-Síklaki-Terestyéni (szerk.): *Nyelv - kommunikáció - cselekvés*. Budapest, Osiris: 458-495.

Jakobson, Roman

- 1969 *Hang - jel - vers*. Budapest, Gondolat.

Jaspers, Karl

- 1996 *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Európa.

Jauss, Hans Robert

- 1997 *Recepcióelmélet - esztétikai tapasztalat - irodalmi hermeneutika*. Budapest, Osiris.

Kálmán C. György

- 1999 A kultúra és kontextusai. *Helikon* 1999/4: 600-604.

Kierkegaard, Sören

- 2000 (1846) *Szerzői tevékenységről*. Debrecen, Latin Betűk.

Kulcsár Szabó Ernő

- 2000 A „befejezett” műalkotás - a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között. Az esztétikai tapasztalat nyelviségének kérdéséhez. In Bednancics Gábor-Bengi László-Kulcsár Szabó Ernő-Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest, Osiris: 68-75.

Kuhn, Thomas S.

- 1998 Mik is azok a tudományos forradalmak? Laki János (szerk.): *Tudományfilozófia*. Budapest, Osiris: 137-152.
- 1999 Objektivitás, értékítélet és elméletválasztás. Forrai Gábor-Szegedi Péter (szerk.): *Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Áron: 171-186.
- 2000 *A tudományos forradalmak szerkezete*. 2. Kiadás. (Első kiadás Gondolat, 1984.) Utószó Fehér Márta. Budapest, Osiris

Latour, Bruno

- 1999 *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Budapest, Osiris

Leach, Edmund

- 1996 *Szociálintropológia*. Budapest, Osiris

Levi, Giovanni

- 2000 A mikrotörténelemről. Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika Kör: 127-146. /Replika Könyvek 7./

Lévi-Strauss, Claude

1979 *Szomorú trópusok*. Budapest, Európa.

2001 *Strukturális antropológia*. I-II. Budapest, Osiris

Loriggio, Francesco

1999 Antropológia, irodalomelmélet és a modernitás tradíciói. *Helikon*, 1999/4: 572-589.

Ludassy Mária

1998 Egyetemes erkölcs versus etikai relativizmus. *Századvég* 1998 ősz, Új folyam 10. szám: 17-32.

Lyotard, Jean-François

1993 A posztmodern állapot. In Lyotard, J.-F.-Habermas, J.-Rorty, R.: *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég: 7-145.

Malinowski, Bronislaw

1972 A nyugati pacifikum argonautái. In uő: *Baloma. Válogatott írások*. Budapest, Gondolat: 5-109.

2001 Napló, a szó szoros értelmében. *Café Babel* 2001. Ősz, 3. szám: 81-93.

Man, Paul de

1991 Szemiológia és retorika. Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest, Cserépfalvi: 115-128.

2002 *Olvasás és történelem. Válogatott írások*. Budapest, Osiris.

Mannheim Károly

2000 A tudásszociológia. uő: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris: 299-343.

Márkus György

1992 Miért nincs hermeneutikája a természettudományoknak? uő: *Kultúra és modernitás. Hermeneutikai kísérletek*. Budapest, T-Twins - Lukács Archívum: 275-347.

Medick, Hans

1988 „Misszionáriusok a csónakban?” Néprajzi megismerésmódok kihívása a társadalomtörténettel szemben. In Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest, Akadémiai: 62-109.

Mezei Balázs

1997 A fenomenológia és a hermeneutika elemi ontológiája. In Ricoeur: *Fenomenológia és hermeneutika*. Budapest, Kossuth: 95-146.

Montaigne, Michel Eyquem de

2001 *Esszék*. Első könyv. Előszó Csordás Gábor. Pécs, Jelenkor.

N. Kovács Tímea

1999 Kultúra - szöveg - reprezentáció. *Helikon*, 1999/4: 479-493.

Neumer Katalin

- 1995 *Tévelygések a nyelv labirintusában. Filozófiai-irodalmi tanulmányok.* Budapest, Doxa Könyvek-MTA Filozófiai Intézet.

Niedermüller Péter

- 1989 A néprajztudomány válaszútjai avagy a kultúrakutatás elméleti dilemmái. *BUKSZ* 1989/1: 79-84.
- 1993 Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In Kunt Ernő-Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon.* Miskolc, KVAT: 27-73.
- 1994 Paradigmák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. *Replika.* 13-14. szám: 89-131.

Nietzsche, Friedrich

- 1992 A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról. *Athenaeum* 1992. I/3: 3-15.
- 1996 *Adalék a morál genealógiájához.* Budapest, Holnap.
- 1997 *A vidám tudomány.* Budapest, Holnap.

Nyíri Kristóf

- 1994 *A hagyomány filozófiája.* Budapest, T-Twins - Lukács Archívum.

Nyíri Tamás

- 1993 *Mélylélektan és ateizmus. Sigmund Freud kultúraelmélete.* Budapest, Herder.

Palmer, Richard

- 1998 A hermeneutika hat modern meghatározása. In Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok.* Szeged, JATEPress: 77-88. /Ikonológia és műértelmezés 3./

Pannenberg, Wolfhart

- 1990 Hermeneutika és egyetemes történelem. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika.* Budapest: 115-146.

Pareyson, Luigi

- 1992 Az interpretáció eredendő volta. *Athenaeum* I/2: 115-150.

Pethő Bertalan (szerk.)

- 1992 *A posztmodern.* Budapest, Gondolat.

Platón

- 2001 *Theaitétosz.* Budapest, Atlantisz.

Pléh Csaba

- 2000 *A lélektan története.* Budapest, Osiris.

Rapolyi László

- 2000 A tudomány a „szociális élet - világban”. *Replika* 41-42. szám: 125-138.

Ricoeur, Paul

- 1990 A rossz botránya. *Vigília* 1990/7: 531-538.

- 1995 *Bibliai hermeneutika*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont.
- 1997a *Fenomenológia és hermeneutika*. Budapest, Kossuth: 7-58.
- 1997b Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról. Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris: 116-126.
- 1998a Paul Ricoeur írásaiból. In Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. Szeged, JATEPress: 93-246. /Ikonológia és műértelmezés 3./
- 1998b A szöveg világa és az olvasó világa. Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Budapest, Kijárat: 9-41.
- 1999a *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Válogatás, utószó Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, Osiris.
- 1999b Emlékezet - felejtés - történelem. Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat: 51-67.
- 2001a A narratív azonosság. In László János-Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat: 15-25.
- 2001b A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. *Magyar Lettre Internationale* 2001 ősz, 42. szám: 69-72.

Rorty, Richard

- 1993 Posztmodern burzsoá liberalizmus. In Lyotard-Habermas-Rorty *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég: 213-223.
- 2000 Hans-Georg Gadameréről: A megérthető lét a nyelv. *Magyar Lettre Internationale* 2000 ősz, 38. szám: 74-76.

Rosaldo, Renato

- 2000 Válasz Clifford Geertznek. In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika Kör: 123-126. /Replika Könyvek 7./

Ryle, Gilbert

- 1999 *A szellem fogalma*. 2. kiadás. Budapest, Osiris.

Sapir, Edward

- 1997 A nyelvészet mint tudomány. In Bohannon, Paul-Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem - McGraw-Hill: 210-217.

Schleiermacher, Friedrich

- 1990 A hermeneutika fogalmáról. In Bacsó Béla (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: 29-60.

Schütz, Alfred

- 1984a Az idegen. Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat: 405-413.
- 1984b A társadalmi valóság értelemfeltételezése. Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat: 159-177.

Schütz, Alfred-Luckmann, Thomas

1984 Az életvilág struktúrái. Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat: 269-320.

Schwendtner Tibor

2000 Thomas Kuhn és a hermeneutika. *Replika* 41-42. szám: 139-148.

Searle, John R.

2002 A forradalom vége. *BUKSZ*, 2002 ősz: 291-298.

Sebeok, Thomas A.

1981 A jelek sokrétű azonossága - a jel tudomány nevének kialakulása. Gráfik Imre-Voigt Vilmos (szerk.): *Kultúra és szemiotika*. Budapest, Akadémiai: 39-50.

Sebők Marcell (szerk.)

2000 *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika Kör. /Replika Könyvek 7./

Spengler, Oswald

1995 *A nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. I-II. Budapest, Európa.

Sperber, Dan

2001 *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés*. Budapest, Osiris.

Szegedy-Maszák Mihály

2000 A művészi értékek állandósága és változékonysága. In Bednánics Gábor-Bengi László-Kulcsár Szabó Ernő-Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest, Osiris: 76-89.

Szumner Csaba

1998 A fikcionalizmus kérdése a történetfilozófiában, a posztmodern antropológiában és a pszichoanalízisben. *Századvég* 1998 tavasz, Új folyam 8. szám: 69-83.

Takáts József

1999 Antropológia és irodalomtörténet-írás. *BUKSZ* 1999 tavasz: 38-47.

2002 Társasnyelvészet és irodalomtörténet-írás. *BUKSZ* 2002 tél: 366-373.

Tengelyi László

1998a Saját és idegen: Merleau-Ponty és a „vad tartomány”. *Századvég* 1998 ősz, Új folyam 10. szám: 33-44. (kötetben lásd: Tengelyi 1998b: 117-133.)

1998b *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, Atlantisz.

Turner, Terence

1997 Az antropológia és a multikulturalizmus. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multi-kulturalizmus*. Budapest, Osiris: 109-123.

Turner, Victor W.

1997 Átmenetek határok, szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In Bohannan, Paul-Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem - McGraw-Hill: 657-711.

2002 *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Budapest, Osiris.

Vári András (szerk.)

1988 *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest, Akadémiai.

Vattimo, Gianni

1992 A hermeneutika eredményei. *Athenaeum* I/2: 151-167.

Vidacs Bea

1996 Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. *BUKSZ*, 1996, 3. szám: 336-338.

Voigt Vilmos

1977 *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest, Gondolat.

Vörös Miklós

1999 „Not Fieldwork - J” James Clifford és az antropológia termékeny illúziói. *Helikon*, 1999/4: 591-599.

White, Hayden

1997 *A történelem terhe*. Budapest, Osiris.

Whitehead, Alfréd North

2001 *Folyamat és valóság. Kozmológiai értekezés*. Budapest, Typotex.

Whorf, Benjamin Lee

1997 A szokványos gondolkodás és viselkedés viszonya a nyelvhez. In Bohannan, Paul-Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem - McGraw-Hill: 221-249.

Wittgenstein, Ludwig

1989 *Logikai-filozófiai értekezés*. 2. kiadás. Budapest, Akadémiai.

1995 *Észrevételek*. Budapest, Atlantisz.

1998 *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz.

Wolf, Eric R.

1995 *Európa és a történelem nélküli népek*. Budapest, Akadémiai - Osiris-Századvég.

Weber, Max

1987 *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. I. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi.

Wilhelm Gábor

1994 A megismerés néprajza: a kognitív antropológia. *Néprajzi Értesítő* 1994: 47-62.

1999 Geertz után. Interszubjektív találkozások. *Tabula* 1999/1: 128-132.

Utószó

Clifford Geertz bizonyosan az az antropológus szerző, aki mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Hazai recepcióját mégis joggal nevezhetjük felemásnak. Elementáris hatást gyakorolt a hazai antropológiai gondolkodásra (Kunt 1990/2003: 170, Hofer 1999: 144, A.Gergely 2001: 11), s munkáira rendszeresen hivatkoznak, azonban mind a mai napig nem jelent még meg egyetlen teljes kötete sem magyar nyelven. Az idegen nyelvű szakirodalom köztudottan nehezen hozzáférhető, ezért valódi recepcióról nem beszélhetünk mindaddig, amíg legalább néhány Geertz-kötet nem lesz elérhető magyar fordításban is. A recepció hézagosságát mutatja továbbá az is, hogy igen kevés elemzés és értelmezés született, s ez nem csupán Geertz munkáival kapcsolatosan mondható el. Igaz ugyan, hogy a (kulturális és a szociál-) antropológia eredendően empirikus vállalkozás, de ugyanakkor tudománynak is tartja magát, s ez esetben nem nélkülözheti a kellő reflexivitást, s általában az elméleti-fogalmi tisztázást (Niedermüller 1993, Kunt 1990/2003). Egyes fogalmak egyenesen az újragondolásokból merítik erejüket. Ahogyan maga Geertz jegyzi meg: „A kultúra fogalma alapján keletkezett az antropológia egész tudománya, amely aztán egyre inkább arra törekedett, hogy korlátozza, pontosítsa, körvonalazza és megfűkezze e fogalom uralmi igényeit” (2001b: 195). (Érdemes megjegyezni, hogy Geertz egy 1999-ben tartott előadásán is arra mutathatott rá, hogy bár az antropológia érdeklődésének középpontjában a kultúra áll, senki nem tudja biztosan, mi is lenne az... - Geertz 2001a: 11). Az antropológiának, s ez nem lehet kétséges, szüksége van filozófiai háttérre, legyen bármilyen is az a filozófia. Mary Douglas Durkheim gondolkodásával kapcsolatban mutatott rá az ismeretelmélet (és a jelentés társadalmilag kialakított voltának) fontosságára, s annak egyes életművek hatását döntően meghatározó voltára. „Durkheim egyrészt kivont karddal hirdette a szociológiai determinizmust, másrészt viszont minden ilyen bírálattól óvta saját kultúrája szellemi teljesítményeit. Hitt a dolgokban, a ‘világban úgy, ahogy van’, a változatlan valóságban és igazságban. A valóság társadalmi felépítése teljesen csak rájuk, a primitívekre érvényes, ránk csak részben. S e miatt az ellentmondás miatt legfőbb tétele rászolgált arra, hogy homályos maradjon, programja pedig ne valósuljon meg” (Douglas 2003: 10). Az ismeretelmélet, az analitikus filozófia, a tudományfilozófia, a hermeneutika egyaránt ihlette Geertz gondolkodását, s ezt a szellemi gazdagságot az antropológia geertzi újragondolásában is tetten érhetjük. Korai munkáitól mindmáig ugyanolyan meghatározó komponense írásainak az antropológiai részletgazdagság, a filozófiai igényesség, továbbá a szellemes és elegáns stílus. Ez a már sokak által értékelt szellemesség azonban sosem ment a filozófiai következtetés rovására, Geertzről nehezen lehetne olyan következtetlenséget kimutatni, mint amelyet az imént idéztünk Emile Durkheimmel kapcsolatban Mary Douglastól. Geertz érdeklődésének, kérdésirányainak sokszínűsége azonban minden elemzőt valóban nehéz feladat elé állít, hiszen érdemlegeset egy ilyen széttartó gondolati életmű egészéről - egyszerre - nem lehet írni. Ez a belátás készítetett többek között arra, hogy Geertz hermeneutikáját vizsgáljam, a kései szövegeiben.

Jelen elemzés (*A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásai*) eredetileg szakdolgozatként született 2003-ban (Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék, konzulens Biczó Gábor). Ez a tény eleve meghatározta a szövegezés menetét és mibenlétét (hivatkozások jellege, módja, a vizsgált kérdés fókuszaltsága). A megírás és jelen publikálás között közel egy esztendő telt el.

Bizonyos kérdéseket feltehetőleg máshogyan is lehetett volna kezelni (így a dekonstrukciót), vagy ma talán nem kizárólag a hermeneutikai kérdés kerülne előtérbe, hanem példának okáért az olyan gondolati elemek szerepe a geertzi elméletben, mint a következő Ryle passzus: „Nyilvánvaló, hogy ahol félreértés lehetséges, ott megértés is lehetséges. Abszurd lenne azt gondolni, hogy esetleg mindig tévesen értelmezzük a tevékenységeket, melyeknek tanúi vagyunk, mert még félreérteni sem tanulhatnánk meg másként, mint a helyes értelmezés tanulása során, s ebben a tanulási folyamatban azt tanuljuk meg, hogy ne értsünk félre. A félreértések elvben tisztázhatók, s a viták értékének egy részét ez alkotja” (Ryle 1999: 76).

Mégsem tartottam szükségesnek a szövegen való változtatást, mely remélhetőleg így is hozzájárulhat egy elmélyültebb hazai Geertz-recepció kialakulásához.

Irodalom

Douglas, Mary

2003 *Rejtett jelentések. Antropológiai tanulmányok.* Budapest, Osiris

Geertz, Clifford

2001a *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics.* Princeton, Princeton University Press

2001b *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* 2. kiadás. (Első kiadás Budapest, Századvég, 1994.) Válogatás, utószó Niedermüller Péter. Budapest, Osiris.

A. Gergely András

2001 *Tér, idő, határ és átmenet. Politikai antropológiai esettanulmányok.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek No. 86.

Hofer Tamás

1999 A „mi-én egyenleg” antropológiai szemszögből. *Századvég* 1999 nyár, 13: 141-145.

Kunt Ernő

1990/2003 *Az antropológia keresése. Válogatott tanulmányok.* Budapest, L'Harmattan.

Niedermüller Péter

1993 Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In Kunt Ernő - Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon.* Miskolc, KVAT: 27-73.

Ryle, Gilbert

1999 *A szellem fogalma.* Budapest, Osiris.

Clifford Geertz válogatott bibliográfiája

- 1956 *The development of the Javanese economy: a socio-cultural approach*. Cambridge, Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology.
- 1956 *The social context of economic change: an Indonesian case study*. Cambridge, Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology.
- 1958 *Modjokuto: religion in Java*. Cambridge, Center for International Studies, Massachusetts Institut of Technology.
- 1960 *The Religion of Java*. Illinois, The Free Press, Gencoe.
- 1963 *Agricultural Involution. The Process of Ecological Change in Indonesia*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- 1963 (Geertz ed.) *Old Societies and New States. The quest for modernity in Asia and Africa*. New York, The Free Press.
- 1963 *Peddlers and Princes; social change and economic modernization in two Indonesian towns*. Chicago, University of Chicago Press.
- 1965 *The social history of an Indonesian town*. Cambridge, Massachusetts Institut of Technology.
- 1966 *Person, Time and Conduct in Bali: an essay in cultural analysis*. New Haven, Southeast Asia Studies, Yale University.
- 1968 *Islam Observed. Religious Development in Morocco and Indonesia*. New Haven, Yale University Press.
- 1971, 1974 *Myth, symbol, and culture*. Essays (Clifford Geertz ed.). New York, Norton.
- 1973 *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York, Basic Books.
- 1975 *Kinship in Bali* (with Hildred Geertz). Chicago, University of Chicago Press.
- 1979 *Meaning and order in Moroccan society: three essays in cultural analysis* (Hildred Geertz-el és Lawrence Rosen-nel, Paul Hyman fotótanulmányával). Cambridge, Cambridge University Press.
- 1980 *Negara. The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*. Princeton, Princeton University Press.
- 1983 *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York, Basic Books
- 1988 *Works and Lives. The Anthropologist as Author*. Stanford, Stanford University Press
- 1994 *Agricultural involution: the process of ecological change in Indonesia*. Berkeley, Association of Asian Studies by University of California Press.
- 1995 *After the Fact. Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*. Cambridge, Harvard University Press.
- 1999 *A life of learning* (Charles Homer Haskins lecture for 1999). New York, American Council of Learned Societies.

2000 *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton, Princeton University Press.

Interneten olvasható

1994 *Primordial Loyalties and Standing Entities: Anthropological Reflections on the politics of Identity*. Collegium Budapest, Public Lecture Series No. 7.

www.colbud.hu (public lectures) az 1993-ban a Collegium Budapesten elhangzott előadás

Clifford Geertz magyarul

Könyv

2001 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. 2. kiadás. (Első kiadás Budapest, Századvég, 1994.) Válogatás, utószó Niedermüller Péter. Budapest, Osiris.

Tanulmányok

1988a Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban*. Budapest, Akadémiai: 13-61. (újra közzéve *Az értelmezés hatalma*, 1994 és 2001, továbbá Bohannan-Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem, 1997: 713-742).

1988b A kultúra fogalmának hatása az ember fogalmára. *Kultúra és Közösség* 1988/4: 67-75.

1995 A tények után. *Magyar Lettre Internationale* 1995. ősz, 18. szám: 26-29.

1996 Kultúrák háborúja. *BUKSZ* 1996/3. szám: 304-308.

1997 Thomas Kuhn öröksége: a megfelelő szöveg a megfelelő időben. *BUKSZ* 1997/3. szám: 355-357.

1998 Az identitás politikájáról. *Magyar Lettre Internationale* 1998-1999 tél, 31. szám: 25-27.

2000a Kultúrák. *Magyar Lettre Internationale* 2000 ősz, 38. szám: 28-34.

2000b Történelem és antropológia. Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika Kör: 109-122. /Replika Könyvek 7./.

2000c Osztályozó naptárak és a pontos idő. Fejős Zoltán (szerk.): *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye*. Budapest, Osiris: 103-111.

2001c Az eszes vadember. *Magyar Lettre Internationale* 2001 tavasz, 40. szám: 6-9.

2002a Városok. *Magyar Lettre Internationale* 2002 nyár, 45. szám: 67-70.

2002b Az utolsó humanista. *BUKSZ* 2002/4 szám: 400-404.

2003a Diszciplínák. *Magyar Lettre Internationale* 2002-2003 tél, 47. szám: 30-36.

2003b Darabokból álló világ. *Magyar Lettre Internationale* 2003 nyár, 49. szám: 17-20.

2004 Hegemóniák. *Magyar Lettre Internationale* 2003-2004 tél, 51. szám: 23-27.

Válogatott idegennyelvű bibliográfia *Clifford Geertz*-ről

Austin, Diane J.

- 1979 Symbols and Culture: Some Philosophical Assumptions in the Work of Clifford Geertz. *Social Analysis* 3:45-59.

Ellrich, Lutz

- 1999 *Verschriebene Fremdheit. Die Ethnographie kultureller Brüche bei Clifford Geertz und Stephan Greenblatt*. Campus Verlag, Frankfurt-New York

Franke, Richard W

- 1984 More on Geertz's Interpretive Theory. *Current Anthropology* 25/5: 692-693.

Gottowik, Volker

- 1997 *Konstruktion des Andern. Clifford Geertz und die Krise der ethnographischen Repräsentation*. Berlin

Hutnyk, John

- 1989 Clifford Geertz as a Cultural System: A Review Article. *Social Analysis* 26:91-107.

Inglis, Fred

- 2000 *Clifford Geertz. Culture, Customs and Ethics*. Cambridge, Oxford

Renner, Egon

- 1984 On Geertz's Interpretive Theoretical Program. *Current Anthropology* 25, 4: 538-540.

Scholte, Bob

- 1984 On Geertz's Interpretive Theoretical Program. *Current Anthropology* 25, 4:540-542.

Scott, Joan W. and Keates, Debra (eds.)

- 2001 *Schools of Thought: Twenty-Five Years of Interpretive Social Science*. Princeton University Press, Princeton (*Clifford Geertz School Building: A Retrospective Preface*)

Shankman, Paul

- 1984 The Thick and the Thin: On the Interpretive Theoretical Program of Clifford Geertz. *Current Anthropology* 25, 3: 261-279

Silverman, Eric

- 1990 Clifford Geertz: Towards a More 'Thick' Understanding? In Tilley, Christopher (ed.) *Reading Material Culture*. Cambridge, Mass.: 121-159.

Walters, Ronald G.

- 1980 Signs of the Times, Clifford Geertz and Historians. *Social Research* 47: 537-556.

Watson, Graham

- 1989 Definitive Geertz. *Ethnos* 54: 23-30.

Wiechens, Peter

- 2000 *Das Prinzip Überschreitung. Clifford Geertz und die Konstitution der Interpretativen Anthropologie*. Westfälischen Wilhelm-Universität zu Münster (Westf.)

Válogatott magyar nyelvű szakirodalom

Alexander, Jeffrey C.

- 1996 *Szociológiaelmélet a II. világháború után*. Budapest, Balassi.
2001 Modern, anti, poszt és neo. *Magyar Lettre Internationale*, 2001 ősz, 42. szám: 72-77.

Borsányi László

- 1983 Bevezetés a szimbólumok antropológiai kutatásába. In Hoppál Mihály-Niedermüller Péter (szerk.): *Jelképek-kommunikáció-társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont: 7-18.

Crapanzano, Vincent

- 1999 Hermész dilemmája: a szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. *Helikon* 1999/4.: 514-539.

A. Gergely András

- 2001 *Tér, idő, határ és átmenet. Politikai antropológiai esettanulmányok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 86.

Hofer Tamás

- 1999 A „mi-én egyenleg” antropológiai szemszögből. *Századvég* 1999 nyár, 13: 141-145.

Kunt Ernő

- 1990/2003 Emlékezés és felejtés, avagy a halál három kalapja. In Kunt Ernő: *Az antropológia keresése. Válogatott tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan: 163-177.

N. Kovács Tímea

- 1999 Kultúra - szöveg - reprezentáció. *Helikon*, 1999/4: 479-493.

Niedermüller Péter

- 1989 A néprajztudomány válaszútjai avagy a kultúrakutatás elméleti dilemmái. *BUKSZ* 1989/1: 79-84.
1993 Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In Kunt Ernő-Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolc, KVAT: 27-73.
1994 Paradigmák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. *Replika*. 13-14. szám: 89-131.

Rosaldo, Renato

- 2000 Válasz Clifford Geertznek. In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika Kör: 123-126. /Replika Könyvek 7./

H. Szilágyi István

- 2000 Az értelmezés művészete. Clifford Geertz antropológiai tanulmányainak jogelméleti olvasata. In *A jogi antropológia főbb irányai. Történeti és elméleti vázlat*. Budapest: 157-165. /Jogfilozófiák/

Szummer Csaba

1998 A fikcionalizmus kérdése a történetfilozófiában, a posztmodern antropológiában és a pszichoanalízisben. *Századvég* 1998 tavasz, Új folyam 8. szám: 69-83.

Szűcs Balázs

2003 Clifford Geertz: Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics. *Tabula* 6(2): 290-294.

Takáts József

1999 Antropológia és irodalomtörténet-írás. *BUKSZ* 1999 tavasz: 38-47.

Vidacs Bea

1996 Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. *BUKSZ*, 1996, 3. szám: 336-338.

Absztrakt

A dolgozat Clifford Geertz kései, teoretikus szövegeinek *hermeneutikai mozzanatait* vizsgálja. Geertz *Available Light. Anthropological reflections on Philosophical Topics* (2001) című tanulmánygyűjteménye ehhez ideális lehetőséget szolgáltat. A vizsgált szövegek legtöbbje nem antropológus szerzőkkel foglalkozik, mégis az antropológia központi kérdéseire és problémáira világít rá. A természettudományok és a humántudományok viszonya, ma már klasszikusnak tekinthető szerzők és életművek, a világ aktuális politikai helyzete képezik a könyv témáját. Ezen kérdések sokrétősége jelzi Geertz érdeklődésének hihetetlen gazdagságát.

Jelen elemzés első lépéseként Geertz *hermeneutikai helyzetmeghatározását* kell azonosítani. Fő szempontként jelenik meg ebben a kérdésben, hogyan mutatja be a vizsgált területeket (egy szerzőt, tudományágat). Következő lépés a hermeneutikai eljárás, azaz a Geertz által végbevitt *szövegértelmezés* bemutatása és vizsgálata. Végül a hermeneutika egyik alapgondolata, jelesül a *párbeszédben kialakuló megértés*, s ezen keresztül az *interpretáció lezáratlansága* elvének működésmódjának geertzi alkalmazása kerül megvilágításra.

A hermeneutika, mint meghatározó filozófiai irányzat elveinek vizsgálata az egyik legjelentősebb kortárs antropológus szövegeiben minden bizonnyal jelentős kérdésnek bizonyul.

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek

- 1). *A. Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás /I./ ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 53 1. 300,- Ft (29 oldal)
- 2). *A. Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás /II./ ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 54 X. 300,- Ft (29 oldal)
- 3/A). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Kopács, táj- és népkutató tábor a Drávaszögben (1942). ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 55 8. 300,- Ft (28 oldal)
- 3/B). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 56 6. 350,- Ft (35 oldal)
- 4). *A. Gergely András*: Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 57 4. 250,- Ft (24 oldal)
- 5). Szerk.: *A. Gergely András*: Rövid etnoregionális elemzések. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 58 2. 450,- Ft (90 oldal)
- 6). *A. Gergely András*: Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 59 0. 500,- Ft (98 oldal)
- 7). *Szabó Ildikó*: Közösségsszerveződési folyamatok a magyarországi románok körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 60 4. 450,- Ft (45 oldal)
- 8). *A. Gergely András*: Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 61 2. 500,- Ft (72 oldal)
- 9). *A. Gergely András*: Tér - szimbólum - politika. Politika a térben, tér a politikában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 62 0. 450,- Ft (83 oldal)
- 10). *Boglár Lajos, Papp Richárd, Tarr Dániel, Tóth Bernadett*: Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 63 9. 400,- Ft (51 oldal)
- 11). *A. Gergely András*: Kisebbség - etnikum - regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 64 7. 500,- Ft (139 oldal)
- 12). *A. Gergely András*: Kisebbség - etnikum - regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon? ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 65 5. 500,- Ft (90 oldal)
- 13). *Bindorffer Györgyi*: Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 66 5. 450,- Ft (75 oldal)
- 14). *Szabó Ildikó, Horváth Ágnes, Marián Béla*: Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 67 1. 400,- Ft (40 oldal)
- 15). *A. Gergely András*: Közelítések az etnofilmhez. Retusált ösiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 68 X. 400,- Ft (43 oldal)

- 16). *Dudich Ákos, Gál Anasztázia, Molnár Eszter, Németh Rita, Pásztor Zoltán*: Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai-antropológiai dolgozatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 69 8. 450,- Ft (76 oldal)
- 17). *Nemes Nagy József*: Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 70 1. 550,- Ft (57 oldal)
- 18). *Kormos Éva*: Albánia: az emberélet fordulói. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 71 X. 350,- Ft (44 oldal)
- 19). *Veres Emese-Gyöngyvér*: Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 72 8. 450,- Ft (53 oldal)
- 20). *Bódi Ferenc*: Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 73 6. 450,- Ft (63 oldal)
- 21). *Horváth B. Ádám, Soltész János*: Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 74 4. 400,- Ft (46 oldal)
- 22). *Szabó Levente, Juhász Levente Zolt, Király Ildikó*: Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 75 2. 400,- Ft (85 oldal)
- 23). *Utasi Ágnes*: Magyar hazától az amerikai otthonig. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 79 5. 450,- Ft (62 oldal)
- 24). *A. Gergely András*: Helyi társadalom - rendszerváltás közben. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 80 9. 400,- Ft (53 oldal)
- 25). *Vörös Kinda Klára*: Otthon és itthon. Erdélyi menekült értelmiségiek magyarországi beilleszkedéséről. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 81 7. 450,- Ft (77 oldal)
- 26). *Hollós Marida*: Pszichológiai antropológia. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 82 5. 450,- Ft (67 oldal)
- 27). *Demetrovics Zolt*: Drogkultúra, drogfüggés, társkapcsolatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 83 3. 400,- Ft (71 oldal)
- 28). *Páll Kinga Ágnes*: Alternatívák és félelmek. Magyar és román elképzelések a romániai magyarság helyzetének ártérképezéséről. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 84 1. 450,- Ft (84 oldal)
- 29). *Benke József, Bindorffer Györgyi, Bódis Krisztina, Kézdi Nagy Géza, Papp Richárd*: Etnikai-antropológiai kutatómódszertan I. Empíria és elmélet találkozási pontjain. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 85 X. 450,- Ft (89 oldal)
- 30). *Laki László*: Periférián - az Alföld közepén. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 86 8. 450,- Ft (79 oldal)
- 31). *Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor szerk.*: Rendszerváltás, világképváltozás, mellékutca. Tanulmányok a politikai antropológia és a világkép-elemzések köréből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 87 6. 450,- Ft (105 oldal)
- 32). *Albert Réka*: Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 88 4. 400,- Ft (67 oldal)
- 33). *Papp Richárd*: Szakadékok és hidak. A magyar és a román egymás mellett élés lehetőségei és stratégiái Hargita megyében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 89 2. 450,- Ft (86 oldal)

- 34). *Heltai Gyöngyi*: Szocialista sematizmus. Sematizmus és komédia, definíciók és határai. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 90 6. 450,- Ft (124 oldal)
- 35). *Szabó Ildikó - Lázár Guy*: Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 91 4. 400,- Ft (49 oldal)
- 36). *Gordos Ágnes*: Fehéren feketén: esélyek és zsákutcák, avagy a cigányság oktatásával és foglalkoztatásával kapcsolatos kérdések. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 92 2. 450,- Ft (100 oldal)
- 37). *Lányi Gusztáv*: Politikai pszichológia és politikatudomány. /A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 13 2. 600,- Ft (151 oldal)
- 38). *Szabó Máté*: Védekező helyi társadalom. Tiltakozások Borsod megyében (1989-1995). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 14 0. 400,- Ft (50 oldal)
- 39). *Barabás Máté*: Községek találkozása: Krisna-völgy Somogyvámoson. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 15 9. 400,- Ft (40 oldal)
- 40). *Orosz Anett*: Menekültek és menedékesek helyzete a Debreceni Befogadó Állomáson. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 29 9. 400,- Ft (55 oldal)
- 41). *Bujdosó Judit*: Határ választ el... /Migrációs tanulmány/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 30 2. 350,- Ft (30 oldal)
- 42). *T.Kiss Tamás*: A kulturális intézmények állami rendszere Magyarországon az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező tevékenysége. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 59 8. 600,- Ft (187 oldal)
- 43). *A.Gergely András*: Államválság - régiók - civil társadalom I-III. /I. Államválság/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 36 1. 500,- Ft (98 oldal)
- 44). *A.Gergely András*: Államválság - régiók - civil társadalom I-III. /II. Régiók/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 37 X. 450,- Ft (75 oldal)
- 45). *A.Gergely András*: Államválság - régiók - civil társadalom I-III. /III. Civil társadalom/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 60 4. 500,- Ft (90 oldal)
- 46). *Albert Árpád, Benke József, Gulyás Anett, Kovács Monika, Pásztor Zoltán, Sebestény Anikó, Veres Emese-Gyöngyvér*: Másság - idegenség - elmozdulás. Léthelyzetek az otthonosság és a sehollét között. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 61 2. 400,- Ft (57 oldal)
- 47) *Tasi István*: A vaisnavizmus múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 63 9. 400.- Ft (62 oldal).
- 48) *Fejér Balázs*: Az LSD kultusza: egy budapesti kulturális színpad krónikája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 64 7. 600,- Ft (104 oldal)
- 49) *Járosi Katalin*: Identitásproblémák. Új identitás keresése a taszári repülővezetési hivatásos állományánál. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 74 4. 400,- Ft (43 oldal)
- 50) *Farkas Attila Márton*: Buddhizmus Magyarországon, avagy az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 59 0. 800.- Ft (142 oldal).
- 51) *H. Sas Judit*: „Az új apparátus”. Szomorújáték két részben a XXXIII. kerületi, Tó-városi Önkormányzatról (1990-1994). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 60 4. 800.- Ft (142 oldal).
- 52) *Fleck Gábor - Virág Tünde*: Egy beás közösség múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 81 7. 600.- Ft (112 oldal).

- 53) *Csanády Márton*: A politikai rendszerváltás társadalomlélektana - avagy szorongások és félelmek a XX. század végi Magyarországon. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 86 8. 450.- Ft (42 oldal).
- 54) *A. Gergely András szerk.*: Filozófiai, történeti és kulturális antropológia. Szöveg és szemelvénygyűjtemény, I/1. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 93 0. 2500.- Ft (261 oldal).
- 55) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, I. Mi a politikai pszichológia? ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 89 2. 700.- Ft (52 oldal).
- 56) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, II. Politika testközelben. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 90 6. 800.- Ft (85 oldal).
- 57) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, III. Személyiség és politika. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 02 2. 1000.- Ft (112 oldal).
- 58) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, IV. Politikai konfliktusok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 03 0. 1000.- Ft (99 oldal).
- 59) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, V. Politikai választás - politikai kampány. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 04 9. 1100.- Ft (118 oldal).
- 60) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VI. Tömeg(lélektan) és politika. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 06 5. 800.- Ft (74 oldal).
- 61) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VII. Politikai kultúra és politikai szocializáció. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 07 3. 1200.- Ft (118 oldal).
- 62) *Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor szerk.*: Színház, kocsma, légitársaság. Tanulmányok a kultúra antropológiája köréből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 08 1. 750.- Ft (75 oldal).
- 63) *Bódi Ferenc*: Forradalom után - reform előtt. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 09 X. 950.- Ft (90 oldal).
- 64) *Fábián Gergely*: Munkanélküliség és munkanélküliek a régióban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 11 1. 500.- Ft (42 oldal).
- 65) *Bódi Ferenc - Fábián Gergely - Giczey Péter*: Még mindig örülten. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 12 X. 500.- Ft (45 oldal).
- 66) *Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor szerk.*: Idegen az idegenben. (Kulturális antropológiai tanulmányok). *Szerzők*: Bansar Mohamed, Böszörményi Nagy Katalin, Csige E. Ibolya, Czingel Szilvia, Fülep Anikó, Hajdú Gabriella, Sipos Zsuzsanna, Szövényi Katalin. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 27 8. 1200.- Ft (109 oldal).
- 67) *Horkai Anita*: Screenagerek. A techno-kultúra megjelenési formái a mai Magyarországon. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 15 4. 650.- Ft (61 oldal).
- 68) *Csámpai Ottó*: Magyartanítás Zoboralján: egy szociológiai vizsgálat eredményei. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 18 9. 650.- Ft (61 oldal).
- 69) *Németh Ildikó*: A multikulturális nevelés és gyakorlatának elmélete - a magyarországi cigányság tükrében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 24 3. 450.- Ft (43 oldal).
- 70) *Lux Éva*: A vallás kommunikációja, a kommunikáció vallása: a Krisna-vallás. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 31 6. 900.- Ft (94 oldal).
- 71) *Hajnal Virág*: A zentai „foglyok”. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 25 1. 900.- Ft (45 oldal).

- 72) *Mihályfi Márta*: Irányzatok a barcelonai meleg mozgalomban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 30 8. 750.- Ft (70 oldal).
- 73) *Horváth Gergő*: A Káli-medence „vidéke”, avagy a „vidék” közgondolkodásbeli átértékelődésének egy példája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 34 0. 600.- Ft (70 oldal).
- 74) *Bódis Krisztina*: „Nemzetek utáni” korszak?: Szulejmán szultán emlékműve Szigetváron... ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 36 7. 600.- Ft (70 oldal).
- 75) *Böszörményi Nagy Katalin*: Az aszkézis mint liminális folyamat a jávai kultúrában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 40 5. 800.- Ft (75 oldal)
- 76) *Kárpát Ágnes*: Buddhizmus Magyarországon - avagy egy posztmodern szubkultúra múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 67 7 500.- Ft (50 oldal)
- 77) *A. Gergely András*: Létmódok és kimódolt létek /politikai antropológiai tanulmányok/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 41 3. 1200.- Ft (130 oldal)
- 78) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VIII. Politikai vezetők és arculatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 47 2. 1200.- Ft (105 oldal)
- 79) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, IX. Választói magatartás és kampánypsychológia. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 48 0. 1200.- Ft (92 oldal)
- 80) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, X. Politikai magatartásformák, szimbólumok és hagyományok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 50 2. 1500.- Ft (134 oldal)
- 81) *Csanády András*: A Homoród-vidéki falvak gazdasági viszonyairól. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 56 1. 1700.- Ft (179 oldal)
- 82) *Holló Imola Dalma - Komjáthy Zsuzsa szerk.*: Jelen lenni és antropológiát írni: a kutatás és a szöveg talányos viszonya. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 70 7. 1800.- Ft (180 oldal)
- 83) *Korbai Hajnal*: Identitáskereső az ír szigeten. Szelídülhet-e a nacionalizmus nemzeti identitássá? ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 59 6. 800.- Ft (74 oldal)
- 84) *A. Gergely András szerk.*: „Primitív” kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. /Politikai antropológiai források/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 71 5. 800.- Ft (74 oldal)
- 85) *Angyal Mónika*: Euro-identitás Belgiumban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 73 1. 500.- Ft (47 oldal)
- 86) *A. Gergely András*: Tér, idő, határ és átmenet. (Politikai antropológiai esettanulmányok). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 72 3. 1500.- Ft (148 oldal)
- 87) *Szász Antónia*: Parázs. A Szim Salom és az asszimilált magyar zsidóság útkeresése. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 64 2. 1300 Ft (123 oldal)
- 88) *Mund Katalin szerk.*: Átalakuló értékrendszerek. /A XXV. OTDK (2001) díjnyertes szociológiai dolgozatai/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 65 2. 2400.- Ft (234 oldal)
- 89) *Szakál Gyula - Udvarhelyi Éva Tessza - A. Gergely András szerk.*: Elitek és piaci kultúraváltások. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 76 6 1900.- Ft (185 oldal)
- 90) *Antos Balázs - Fiáth Titanilla*: Határsávok. Az identitás meghatározói egy nyugat-magyarországi faluban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 81 2. 1400.- Ft (138 oldal)
- 91) *Kárpát Ágnes*: A gyász szociológiája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 80 4. 900.- Ft (83 oldal)
- 92) *Fehérvári Marcell*: A nagyváros metafizikája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 78 2 450.- Ft (39 oldal)

93) *Kiss Enikő - Anwar Aimen - Csiszár Anita*: Az ISZLÁM Magyarországon és Közel-Keleten: ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 79 0 900.- Ft (70 oldal)

94) *Vincze Kata Zsófia*: A budapesti zsidóság szakrális hagyományai (szerkesztés alatt)

95) *Szűcs Balázs*: A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásaiban: a természettudományok és a humántudományok viszonya, ma már klasszikusnak tekinthető szerzők és életművek, a világ tudáspolitikai helyzete képezik a könyv témáját. A hermeneutika, mint meghatározó filozófiai irányzat elveinek vizsgálata az egyik legjelentősebb kortárs antropológus szövegeiben minden bizonnyal jelentős kérdésnek bizonyul - amennyiben a megértés nemcsak lehetséges, de siker-esélyes is. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 90 1. 700.- Ft (54 oldal)

A munkafüzetek megrendelhetők:

MTA Politikai Tudományok Intézete

H - 1399 BP. Pf. 694/115.

(Szabó Irén. Tel./fax: 224-67-24, E-mail: szaboi@mtapti.hu)